

Dh'atharraich Ar-a-mach nan
Seumasach eadar 1689 agus
1745 ìomhaigh na h-Alba.
Chithear dìleab nan amannan
duilich sin chun là an-diugh, sna
làraich bhlàir is chaistealan, dhùin
is thogalaichean-airm a chaidh an
togail le feachdan an riaghaltais.

A' SGRÙDADH AR-A-MACH NAN SEUMASACH

Fiosrachadh do thidsearan

Clàr-innse

td2

A' cleachdadh an stòrais seo

td3

A' clàradh airson cuairt

td4-7

A' toirt taic do ionnsachadh is teagasg

td8-9

A' ceangal cuairt ri obair sa chlas

td10-25

Fiosrachadh eachdraidheil

• Craobh- teaghlaich

• Ar-a-mach 1689

• Ar-a-mach 1715

• Eadar '15 is an '45

• Ar-a-mach 1745

• An dèidh an '45

td26-29

Beatha saighdeir

• Beatha mar saighdear a' chòta dheirg

• Beatha mar saighdear nan Seumasach

td30-31

Boireannaich agus na Seumasaich

td32-35

Beatha air a' Ghàidhealtachd

td36-37

Àitean tadhail

td38-39

Stòrasan eile

A' cleachdadh an stòrais seo

Ro-ràdh

Dh'atharraich Ar-a-mach nan Seumasach eadar 1689 agus 1745 ìomhaigh na h-Alba. Dh'fhàg an cogadh sìobhalta sgaradh ann an teaghlaichean is coimhearsnachdan agus nuair a chaill na Seumasaich am blàr mu dheireadh aig Cùil Lodair, chaidh mùchadh cho mòr a dhèanamh air dualchas na Gàidhealtachd is air a' Ghàidhlig a tha air buaidh a thoirt chun là an-diugh. Chithear dileab nan làithean eagallach seo fhathast san là an-diugh, sna gearastain is na toglaichean airm a chaidh an togail le feachdan an riaghaltais nan oidhirp a bhith a' smachdachadh nan Seumasach is an luchd-taic. Tha mòran dha na toglaichean sin agus na làraich eachdraidheil a tha co-cheangailte ris na tachartasan seo fo chùram Alba Aosmhor. Gheibhear blas soilleir de na làithean doirbhe ud le bhith tadhal air aon de na làraich seo.

Tha am pasgan seo air a dhealbh do thidsearan a tha a' rannsachadh nan

Caisteal Claypotts, fo sheilbh Viscount Dùn Deagh

Seumasach còmhla rin clasaichean.

Tha iad ag amas air an obair-sgoile a cheangal ri na làraich far an do ghabh na tachartasan seo àite. Tha e nas freagarraich do chlasaichean sna bliadhnaichean mu dheireadh sa bhun-sgoil no na ciad bhliadhnaichean san àrd-sgoil.

Feumar cuimhneachadh gur ann do thidsearan a tha am pasgan seo, agus ged a bhios pìosan dheth feumail don chloinn as comasaich, chan eil e air a dhealbh airson lethbhreacan a sgaoileadh am measg sgoilearan.

Anns a' phasgan gheibhear:

- geàrr-chunntas de na tachartasan eachdraidheil bho thrì phrìomh ar-a-mach nan Seumasach do thidsearan nach eil nan eòlaichean
- molaidhean air làraich air am faodar tadhal co-cheangailte ri na tachartasan seo agus mar a dh'fhaodar an chleachdadh gus ionnsachadh àrdachadh
- tuilleadh cùl-fiosrachadh mu cho-theacsa na h-Alba aig an àm seo
- molaidhean airson gnìomhan ullachaidh agus an dèidh làimh
- fiosrachadh a' sealltainn mar a chuireas cuairtean gu làraich ri amasan a' Churricèalam airson Sàr Mhathais

Cuirtean gu làraich

Tha an Curricèalam airson Sàr-mhathais ag amas air a bhith a' brosnachadh is a' toirt dùbhlann do sgoilearan tro raon fharsaing de chothroman ionnsachaidh. Tha àite cudromach aig cuairtean gu làraich ann a bhith a' ceangal ri chèile builean ionnsachaidh, a bhith a' dèanamh an ionnsachadh buntainneach agus a bhith a' toirt ìre de phearsantachadh is roghainn do luchd-ionnsachaidh.

Faic td 4 airson mion-cheangail ris a' Churricèalam airson Sàr-mhathais

Cover: top left: Corgarff Castle;
main image: Paul Sandby – © The Trustees of
the British Museum

A' clàradh airson cuairt

Tha Alba Aosmhor aig cridhe àrainn eachdraidheil na dùthcha, a' coimhead às dèidh 345 làrach air feadh na h-Alba. Bha àite cudromach aig cuid de na làraich seo ann an Ar-a-mach nan Seumasach, agus às dèidh làimh, agus ma thèid sgoilearan air chuairt gu làrach gheibh iad deagh bheachd air cò ris a bha cùisean coltach agus bidh e na bhrosnachadh dhaibh agus cumaidh iad cuimhne air. **Faic duilleagan 36–37 airson mapa ag innse ainmean agus a' sealltainn far a bheil na prìomh làraich.**

Fiosrachadh

Aonad Foghlaim Alba Aosmhor
Fòn: 0131 668 8793
www.historic-scotland.gov.uk

Gus clàradh airson cuairt gu aon de na làraich aig Alba Aosmhor a tha air an comharrachadh san leabhran seo, cuir fòn chun àireimh gu h-àird no cuir fios gu dìreach chun làraich fhèin air na h-àireamhan a fhuair sibh.

Tha dà sheòrsa cuairt rim faotainn aig an àm a tha an làthair do sgoiltean:

Cuairtean air an stiùireadh le tidsearan

Thathar a' misneachadh thidsearan cuairtean an clasaichean fhèin gu ar làraich a stiùireadh. Feumar clàradh airson gach cuairt. Tha sgeama inntrigidh an-asgaidh fad na bliadhna aig Alba Aosmhor do chuairtean foghlaim a tha air an stiùireadh le tidsear. Ach chan eil seo fìor mu na cuairtean gu Caisteal Shruighlea agus Caisteal Dhùn Èideann rè A' Chèitein – An Lùnastail, an uair a bhios cìs air a chur air luchd-cuairt. Faodar mòran de na cuairtean a dh'fhaodadh a bhith air an stiùireadh le tidsear, a tha air an ainmeachadh sa phaca seo, an toirt sìos on làrach-lìn againn. Tha cùl fhiosrachadh agus notaichean airson cur-seachadan is deasbad anna.

Tachartasan sònraichte agus cur-seachadan airson sgoiltean

Tha mòran làraich a' tabhann sheiseanan sònraichte airson buidhnean bho sgoiltean. Gus clàradh no gus tuilleadh fhaighinn a-mach mu na cur-seachadan sin, cuir fios chun Aonaid Foghlaim air an àireamh gu h-àird, no coimhead ri Prògram Chur-seachad Sgoiltean air ar làrach-lìn. Tha mar as trice cìs bheag air an cur air na cur-seachadan seo.

Sgeama Subsadaidh-siubhail

Faodaidh sgoiltean cur airson subsadaidh-siubhail gus tadhal air làrach sam bith le Alba Aosmhor. Tha an subsadaidh seo a' toirt taic airgid le cosgaisean-siubhail eadar an sgoil agus an làrach chaidh a thaghadh. Gus tuilleadh fhaighinn a-mach mun sgeama, cuir fòn chun Aonad Foghlaim air an àireamh a tha gu h-àird, no luchdaich a-nuas an fhoirm iarrais bhon làrach-lìn againn.

Measadh cunnairt

Tha e mar uallach air an tidsear a tha an urra ris a' bhuidhinn measadh cunnairt a dhèanamh air an làrach. Gus cuideachadh le seo, gheibhear bileagan-fiosrachaidh cunnairt air làrach-lìn Alba Aosmhor no le fios a chur chun Aonad Foghlaim airson tuilleadh fiosrachaidh.

Tha sinn a' moladh gu mòr gun tig na tidsearan air cuairt ro-làimh iad fhèin mus toir iad clas chun làraich. Tha seo a' toirt cothrom do thidsearan an cothrom am measadh cunnairt a dhèanamh, an stuth fheuchainn a-mach agus eòlas a chur air an làrach. Bhiodh e math nam bruidhneadh sibh mun seo an uair a bhios sibh a' clàradh ur cuairt.

Chaidh Taigh-feachd an Ruadhainn a thogail gus gnìomhan nan Seumasach a chasg air Ghàidhealtachd.

A' toirt taic do ionnsachadh is teagasg

An Curraicealam airson Sàr-mhathais

Tha an Curraicealam airson Sàr-mhathais a' toirt sàr chothrom do thidsearan am feum as fheàrr a dhèanamh de chuirtean gu làraich, an dà chuid a thaobh raointean sònraichte den churraicealam agus airson sgrùdaidhean thar-churraicealaim.

Tha na prionnsabalan a tha a' stiùireadh a' Churraicealaim airson Sàr-mhathais aig cridhe nan tachartasan ionnsachaidh a tha air am moladh ann an seo agus sna pasgain Sgrùdadh Làraich a gheibhear air an làrach-lìn againn. Le bhith toirt seachad comhairle is a' moladh thachartasan do thidsearan no pàrantan-taic, nach eil eòlach air a' chuspair no air an làrach, tha iad ag amas a bhith a' fighe a-steach cothroman airson pearsantachadh agus roghainn agus cothrom a thoirt do sgoilearan a bhith a' stèidheachadh nan amasan agus nan targaidean rannsachaidh aca fhèin. Bu chòir tòiseachadh le na tachartasan a thathar a' moladh agus am faicinn mar thoiseach tòiseachaidh; agus gum bi na sgoilearan, ma thèid an deagh ullachadh, a' suidheachadh an clàr-obrach fhèin air an làrach agus a' tuigse adhbhar is co-freagarrachd nan tachartasan air fad agus a' chuairt.

Tha a' mhòr chuid de na làraich a tha air an ainmeachadh san leabhran seo le co-dhiù pàirt dhiubh a-muigh. Tha deagh chunntas ann air cumhachd ionnsachadh a-muigh, le sgoilearan a' faighinn buannachd bho bhith ag ionnsachadh ann an co-theacsa agus tro eòlas agus an suidheachadh. Faodaidh buaidh mhath a bhith aig àrainn nach eil cho foirmeil air leasachadh sòisealta agus càirdeas eadar-dhealaichte a thogail eadar sgoilearan agus eadar sgoilearan is luchd-obrach. Bidh a' chuid as motha de thidsearan a' tadhal air làrach eachdraidheil gus taic a chumail ri obair leantainneach ann a bhith a' coileanadh builean ann an *Eòlas Sòisealta: daoine, tachartasan eachdraidheil agus comainn*. San

fharsaingeach, is urrainn do chuairt cuideachadh ann a bhith a' leasachadh nan ceithir amasan fharsaing den Churraicealam airson Sàr-mhathais, mar a tha mìnichte gu h-ìosal.

Bidh cuairt agus cleachdadh stuth taic a' cuideachadh ann a bhith:

A' toirt air adhart luchd-ionnsachaidh soirbheachail tro bhith

- A' tadhal air làraich, a' sgrùdadh nithean agus a' bruidhinn mun àm a chaidh seachad
- A' misneachadh sgoilearan gu bhith a' breithneachadh gu sgrùdail air nàdar fianais eachdraidheil agus gus a bhith a' tighinn gu an co-dhunaidhean fhèin
- A' dèanamh cheanglaichean eadar fiosrachadh ùr a fhuair iad agus fiosrachadh a bha aca a-cheana
- A' solar co-theacsa fìor airson ionnsachadh a chuidicheas ann a bhith a' toirt an ama a chaidh seachad beò dhaibh

A' leasachadh misneachd anns na sgoilearan le bhith

- A' toirt cothrom do sgoilearan a bhith a' co-roinn agus a' taisbeanadh an ionnsachadh do dhaoine eile le bhith a' cleachdadh taghadh de mheadhanan
- A' toirt cothroman do sgoilearan a bhith a' com-pàirteachadh am beachdan fhèin air tachartasan eachdraidheil agus mu na cuspairean a nochd air an turas

A' leasachadh saoranaich chùramach tro bhith

- A' brosnachadh barrachd tuigse agus spèis don àrainn eachdraidheil aca fhèin agus an àrainn thogte
- A' faighinn eòlas air eisimpleirean de dh'obair luchd-eachdraidh, arceòlaichean, agus luchd-glèidhteachais agus a' tuigsinn carson a tha seo cudromach

A' leasachadh luchd-com-pàirt èifeachdach tro bhith

- A' brosnachadh sgoilearan a bhith a' clàradh agus a' cur an cèill am beachdan an dèidh dhaibh a bhith a' sgrùdadh làraich
- A' toirt cothrom do sgoilearan a bhith a' leasachadh sgilean beatha leithid togail dhealbhan rè an cuairt

Fhuair Feachd nan Cotaichean Dearga smachd air na Seumasaich aig Caisteal Dhùn Èideann ann an 1715 agus 1745.

Ag ionnsachadh ann an Eòlas Sòisealta

Bidh a' mhòr chuid de thidsearan a' tadhal air làrach eachdraidheil gus taic a thoirt do dh'obair a tha a' dol sa chlas mu bhith a' coileanadh builean ann an Eòlas Sòisealta: daoine, tachartasan san àm a dh'fhalbh agus comainn. Bidh sgrùdadh air na Seumasaich le fòcas air cuairt gu làrach na chuideachadh do sgoilearan obrachadh a dh'ionnsaigh nam builean farsaing a leanas:

Clann agus daoine òga a' com-pàirteachadh ann an eòlasan agus builean ann an eòlas sòisealta a' faighinn cothrom:

- *tuigsinn mar a tha Alba air a thighinn air adhart mar nàisean, agus seo a' ciallachadh gu bheil tuigse aca air an dualchas ionadail agus nàiseanta taobh a-staigh na coimhearsnachd chruinneil le bhith a' tuigsinn buaidh Ar-a-mach nan Seumasach agus am beachdan mu dheidhinn seo*
- *an tuigsinn air an t-saoghal a leudachadh le bhith ag ionnsachadh mu ghnìomhan mhic an duine agus na choilean iad san àm a chaidh seachad agus san àm a tha an làthair le bhith ag ionnsachadh mu thachartasan an lùib nan Seumasach agus an aghaidh nan Seumasach nan sgìre ionadail tro bhith a' sgrùdadh àitean agus nithean*
- *an tuigsinn air an luachan, an creideamhan agus an cultaran fhèin agus aig dhaoine eile a leasachadh le bhith a' faighinn a-mach dè a bha a' toirt air daoine a bhith a' toirt taic do na Seumasaich no a bhith nan aghaidh*
- *ionnsachadh mar a lorgas iad, mar a sgrùdas iad agus mar a cheangaileas iad amannan, daoine agus tachartasan ann an tìm agus ann an àitean air leth le bhith a' fòcasadh air sreath de thachartasan san àm a chaidh seachad*

Bha Caisteal an Dùin air a chleachdadh mar phrìosan le na Seumasaich ann an 1746 an dèidh Blàr Shruighlea.

- *ionnsachadh mar a lorgas iad, mar a sgrùdas iad agus mar a cheangaileas iad amannan, daoine agus tachartasan gu h-ionadail agus nas fhaide air falbh le bhith a' cleachdadh mhapaichean gus tachartasan a chlàradh*
- *bunaithean làidir a stèidheachadh airson ionnsachadh fad-beatha agus airson tuilleadh sgrùdaidh spèisealta agus obair beatha le bhith a' leasachadh sgilean beatha mar thogail dheilbh agus a bhith a' tuigsinn barrachd mu obraichean ann an glèidhteachas is dualchas*

Eòlas thar-churraicealair

Tha an Curraicealam airson Sàr-mhathais ag adhartachadh foghlam a tha a' dol thar chrìochan chuspairean. Tha cuairt gu làrach gu follaiseach a' tabhann chothroman ionnsachaidh a tha a' dol thar iomadh raon den churraicealam cho math ri Cuspairean Sòisealta. Tha na prìomh raointean mar a leanas:

Litearras

Bidh sgoilearan a' leughadh agus a' sgrìobhadh, a' còmhradh agus ag èisteach fhad 's a bhios iad a' faighinn a-mach mu Ar-a-mach nan Seumasach agus a' cur an cèill na dh'ionnsaich iad. Bidh gnìomhan air an làrach ag adhartachadh èisteach agus còmhradh ann am buidhnean. Bidh cothroman ann airson leughadh mar a bhios iad a' sgrùdadh mun chomainn agus na làraich a tha na lùib agus airson a bhith a' deanamh sgrìobhadh dreuchdail, pearsanta agus mac-meanmnach airson raon de shuidheachaidhean.

Àireamhachd

Bidh cothroman feumail aig sgoilearan an sgilean agus am misneachd a leasachadh ann an àireamhachd. Tha cuairt gu làrach a' toirt chothroman a bhith a' cunntadh, a' toirt tuairmse, a' tomhais, agus a' cur an àite; a' cruinneachadh, a' làimhseachadh agus a' taisbeanadh dàta.

Na h-Ealain Chruthachail

Tha làraich eachdraidheil mar caistealan a' toirt buaidh mhòr air mòran sgoilearan, agus faodaidh seo a bhith air a chur an cèill agus a mhìneachadh tro ealain is dealbhachadh, ceòl, dannsa no drama. Bidh cuid

de sgoiltean a' cleachdadh an cuairt gu bhith a' dol air adhart gu bhith a' sgrùdadh ceòl traidiseanta na Gàidhlig no Albais.

A' cleachdadh ICT gus ionnsachadh adhartachadh

Tha grunnan ghnìomhan air am moladh sa phaca seo airson a bhith a' cleachdadh cumhachd teicneòlais gu bhith a' spreigeadh agus a' toirt dùbhlann do chloinn. 'S iad prìomh eisimpleirean:

- Faodaidh sgoilearan fàs eòlach air a bhith a' cleachdadh dàta làraich-lìn mar www.scran.ac.uk gus ceistean a bhrosnachadh agus gus fiosrachadh a thoirt dhaibh ro agus an dèidh cuairt.
- Faodaidh sgoilearan dealbhan a thogail den làrach a' cleachdadh camarathan didseatach no fònaichean làimhe. Aig ìre nas isle, faodaidh iad sin a bhith air an cleachdadh mar chairt-puist a bhiodh air an reic mar phàirt de phròiseact iomairt. Aig ìre nas àirde dh'fhaodadh iad a bhith air an cleachdadh ann an taisbeanadh PowerPoint mun cuairt no mar fhianais airson taic a thoirt do bhuilean an rannsachaidh. Faodaidh sgoilearan ionnsachadh mar a chuireas iad dealbhan an lùib sgrìobhainnean le teacsa mar phàirt de chuairt-litir clas no sgoile, no air làrach-lìn na sgoile.
- Faodaidh sgoilearan bòrd-sgeul, sgriobt, film no clàradh a dhèanamh air am beachdan mun chuairt no air na taisbeanaidhean a nì iad mun chuairt a rinn iad gu làrach sònraichte.

Faodaidh tachartasan dràma no ealain a bhrosnachadh, mar san dealbh seo de Bhlàr Chùil Lodair le sgoilearan bho Bhun-sgoil King's Meadow, Haddington.

Samhlaidhean dìomhair nan Seumasach

Sna bliadhnaichean ron '45 bha aig na Seumasaich ri coinneachadh agus ullachadh ann an dìomhaireachd. Chruthaich iad grunnan shamhlaidhean Seumasach dìomhair a bha a' leigeil fhaicinn cò a bha air an taobh. Bhiodh iad a' cur deoch shlàinte an rìgh a bha air fhògradh le bhith a' cur an gloidhean aig àm dinnèir thairis air muga uisge a bhiodh air a' bhòrd! Còrdaidh e ris na sgoilearan a bhith a' fuasgladh còda nan samhlaidhean Seumasach. Seo cuid de na samhlaidhean a bu chumanta:

- An ròs is gucag an ròis: tha an ròs na samhla air an Rìgh Seumas a bha air fògradh agus bha na gucagan airson oighrean, Teàrlach is Eanraig
- An suaicheantas geal: ribean geal a bhiodh air mòran de Sheumasaich stèidhichte air ròs gheal a bha air daoine ann an Ar-a-mach Seumasach a bha ann na bu tràithe
- Dealan-dè: an dealan-dè, a tha aithnichte airson a bhith a' briseadh a-mach à cochall, samhla air an dòchas a bha ann gun tilleadh na Stiùbhartaich dhachaigh bhom fògradh thall thairis
- Duilleag-daraich is cnòthan-daraich: bha ceangal aig craobhan daraich ris na Stiùbhartaich an dèidh do Theàrlach II a dhol air falach ann an craoibh daraich an dèidh Blàr Worcester
- Neòinean-grèine: samhla air dìlseachd, leis mar a bhios an neòinean-grèine daonnan a' leantainn na grèine
- ceann Medusa: tha an t-ainm Medusa ann an Greigeis a' ciallachadh 'neach-dìon' no 'neach-faire'.

Portrait of a Jacobite Lady (oil on canvas), Alexander, Cosmo (1724-72) (attr) © The Drumbue Collection, Edinburgh, Scotland/The Bridgeman Art Library

Dealbh de Leadaidh Seumasach, a thathar a' meas a rinn Cosmo Alexander

Bha suaicheantais gheala air cuid de na Seumasaich – ròsan de ribeanan geala.

© National Museums Scotland. Licensors www.scran.ac.uk

A' ceangal cuairt ri obair sa chlas

Tha an luach as fhèarr ga fhaighinn à cuairtean foghlaim ma tha iad air am fighe a-steach do sgeama-obrach ro làimh. Tha na gnìomhan a leanas nam molaidhean a dh'fhaodadh cur ri obair a tha a' dol cheana sa chlas.

Ron chuairt

- Dèan cinnteach gu bheil deagh thuigse aig na sgoilearan air na prìomh thachartasan a bha an lùib an taobh a tha iad a' rannsachadh de dh' Ar-a-mach nan Seumasach. Cuidichidh loidhne-tìm le seo. Dh'fhaodadh seo a bhith mar sreang-aodaich air am faodadh iad cinn-là agus tachartasan a chrochadh, no griod air duille-clèithe a dh'fhaodar a nochdadh air bòrd-geal eadar-obrachail. An dèidh a' chuairt dh'fhaodadh na sgoilearan cur ris an loidhne-tìm seo. Faodaidh loidhne mar seo a bhith na inneal teagaisg air leth feumail, a' cuideachadh sgoilearan a bhith ag ionnsachadh mu thìm agus a bhith a' fàs eòlach air a' bhriathrachas a bhios sinn a' cleachdadh mu thìm (me na 1700an = an t-ochdamh linn deug = o chionn 300 bliadhna).
- Ma bhios e comasach, thoir cothrom dha na sgoilearan a bhith an sàs ann a bhith ag ullachadh na cuairt. Thoir cuideachadh dhaibh ann a bhith a' cruinneachadh fiosrachaidh mun àite gu bheil iad a' dol a' cleachdadh leabhraichean-treòir Alba Aosmhor agus no an làrach-lìn (www.historic-scotland.gov.uk), no an làrach-lìn feumail Undiscovered Scotland (www.undiscoveredscotland.co.uk).
- Gheibh a' chlann am feum as fhèarr às a' chuairt ma bhios beachd soilleir aca càite a bheil iad a' dol. Cuidich iad le seo ron chuairt agus thoir orra a bhith a' faicinn an làraich mar stòras, agus mar thùs fianais. Mar eisimpleir, dh'fhaodadh gun toireadh tu dùbhlán dhaibh 'ciamar a gheibheadh sinn a-mach cò ris a bha e coltach a bhith nad Shaighdear a' Chòta Dheirg?' Cho math ri leabhraichean no an t-eadar-lìon, stiùir iad gu bhith a' beachdachadh gum biodh e feumail a dhol a thadhal air làrach sònraichte. Mus tadhal iad air làrach, cuir nan cuimhne an dùbhlán a chuir thu romhpa gus am bi fhios aca dè a tha iad a' lorg. Mar a bhios iad a' dol mun cuairt an làraich, faodaidh iad fianais a chruinneachadh mu na nithean a tha iad a' faicinn no a' faireachdainn a dh'fhaodas iad a chur ri chèile mar bhuidheann an dèidh làimh.
- Bruidhinn ri na sgoilearan ro làimh mu mar a dh'fhaodas iad fianais no fiosrachadh a chruinneachadh mun dùbhlán aca. Dh'fhaodadh iad a sgrìobhadh, dealbh a dhèanamh no a thogail no a chlàradh air bhideo na chì no na dh'fhaicicheas iad. Am b' urrainn dhaibh pro-forma a dhèanamh airson na fianais seo a chruinneachadh?

- B' ann mu loidhne nan rìghrean agus còir riaghlaidh a bha Ar-a-mach nan Seumasach ann an da-rìribh. Dh'fhaodadh seo a bhith doirbh do sgoilearan nas òige a thuigsinn agus bhiodh e furasta dhaibh a dhol am bogadh sa mhion-fhiosrachadh. Chuidicheadh craobh-teaghlach shìmplidh le seo, ged is dòcha gum feumadh na sgoilearan taic gus a mhìneachadh – faic tdd 10–11. Cò a tha na sgoilearan am beachd aig an robh a' chòir dhligheach a bhith a' riaghladh Bhreatainn? A bheil suidheachadh ann far am faodadh rìgh an còir sin a chall? Dh'fhaodadh seo leantainn gu tuilleadh conaltraidh mu mhonarcaidh agus daoine a bhith a' faighinn cumhachd mar dhìleab agus beachd nan sgoilear a bheil sin ceart no iomchaidh.
- Mas e làrach a bh' ann far an do thachair nì sònraichte – mar eisimpleir an ionnsaigh a chaidh a thoirt air Caisteal Corr Gàraidh le saighdearan a' Chòta Dheirg ann an 1746 – thoir cothrom dha na sgoilearan ionnsachadh mu dheidhinn ro làimh. Dh'fhaodadh iad an uair sin sgrìobhadh ullachadh airson dealbh-chluich goirid a dhèanadh iad an uair a bhiodh iad sa chaisteal agus dh'fhaodadh seo treòrachadh gu tuilleadh rannsachaidh a thaobh èididh sònraichte msaa.
- Tha e glè fheurasta fòcasadh air taobhan romansach nan Seumasach a thaobh nan Ar-a-mach. Gu sònraichte ri linn 's gur iad na prìomh dhaoine sa chùis. Ach, faodaidh na sgeulachdan a bhith nas iom-fhillte agus nas inntinnich agus nas cothromaich ma dh'fheuchas tu cuideachd ri taobh an riaghaltais a thuigsinn. Ann a bhith a' sgrùdadh gach tachartas, feuch ri faighinn dòighean anns an sgrùd darna leth a' chlas an sgeulachd bho thaobh nan Seumasach agus an leth eile bho thaobh an riaghaltais. Dh'fhaodadh tu dà thaisbeanadh air leth a dhèanamh air gach taobh den t-seòmar gus na sgeulachdan sin a shoilleireachadh. S e leasan feumail a tha seo do sgoilearan leis gu bheil e a' sealltainn gum faod 'eachdraidh' a bhith air fhaicinn bho ghrunna sheallaidhean.

Chaidh ionnsaigh bho na Saighdearan Dearga a dhèanamh air làrach airm aig Caisteal Corr Gàraidh ann an 1746.

A' tadhal air an làrach: gnìomhan coitcheann

- Tha cuairtean a ghabhas an luchdachadh a-nuas an lùib mòran de na làraich a tha air an ainmeachadh san leabhran seo. Tha iad sin a' toirt fiosrachaidh feumail, puingean deasbaid agus a' moladh ghnìomhan airson an làraich shònraichte sin. Gheibhear iad air ar làrach-lìn: www.historic-scotland.gov.uk
- Gheibhear cuideachd air ar làrach-lìn Clàr Fianais a ghabhas a bhith air a luchdachadh a-nuas agus faodaidh na sgoilearan fianais mu na nithean a chì iad mun cuairt orra a chlàradh. Faodaidh na sgoilearan cuideachd, fianais a lorg, a mhìneachadh agus a chlàradh a bhios ag innse mu na dòighean san robh ceangal aig an làrach ri na Seumasaich ann an diofar dhòighean – tro dhealbhan, sgrìobhadh, dealbhan camara, msaa.
- Ma tha sgoilearan air am 'misean' airson a dhol a thadhal air an làrach a mhìneachadh ro làimh – mar eisimpleir, gus faighinn a-mach co ris a bha beatha nan Saighdearan Dearga coltach, bidh seo mar phrìomh fhòcas airson an cuairt chun làraich. Faodaidh sgoilearan fianais a chruinneachadh is a chlàradh mun seo ann an grunnan dhòigh mar a bhios iad a' dol timcheall an làraich.
- Ma tha sgoilearan air dealbhan-cluiche goirid ullachadh a nì iad sa chaisteal, dèan cinnteach gum bi beagan tìde aca airson deisealachadh mus dèan iad an taisbeanadh. Tog dealbhan – no iarr air cuideigin dealbhan a thogail – gus am bi e comasach na dealbhan a chleachdadh sa chlas.

Cuairt gu Gearastan Àird nan Saor

Obair an dèidh làimh

An dèidh na cuairt faodaidh na sgoilearan na gheibh iad a-mach a chur ri chèile gus sealladh nas fharsaing a thoirt den làrach agus a bhuinteanas ri Ar-a-mach nan Seumasach. Faodaidh an stuth an uair sin a bhith air a chleachdadh mar bhunait airson gnìomhan an taisbeanaidh, mar eisimpleir:

- An fhianais a fhuair iad a chleachdadh airson pròiseact rannsachaidh a chrìochnachadh
- An leabhran-iùil fhèin mun làrach ullachadh
- Sealladh shleamhnag le còmhraidh na chois ullachadh mun làrach agus mun cuairt thuige gus a shealltainn do chlas eile
- Postair no bileag a dhealbhadh gus an làrach adhartachadh, le dealbhan is obair-ealain
- Cairtean-puist a dhealbhadh is an ullachadh mun làrach mar phàirt de phròiseact iomairt

Tha cothrom ann cuideachd do na sgoilearan beachd inntinneach is lèirsinneach a chur an cèill mun làrach, mar eisimpleir le bhith:

- A' sgrìobhadh inntigidhean nan leabhraichean-là mu dhuine a bha mas fhìor a' fuireach air an làrach no aithrisean a dh'fhaodadh a bhith ann am pàipear-naidheachd mu thachartas ann an Ar-a-mach nan Seumasach – dh'fhaodadh gur ann tro shùilean ainmhidh a bha a' fuireach air an làrach a bhiodh seo
- A' cleachdadh dràma no tro ghabhail riochd gus faireachdainnean nan daoine a bha an sàs san tachartas aig an làrach a sgrùdadh
- A' dèanamh dealbh air am faireachdainnean fhèin mun làrach tro bhàrdachd shìmplidh
- A' cleachdadh dealbhan camara agus obair-ealain gus an làrach 'ath-thogail'

Earrann de dhealbh mòr a rinn sgoilearan bho Bhun-sgoil King's Meadow, Haddington

Fiosrachadh eachdraidheil

Ann an 1685, chaidh rìgh ùr a chrùnadh thar Alba, Sasainn agus Èirinn. B' e esan Seumas Stiùbhart, a bha na Chaitligeach is na bhràthair don rìgh a bha ann ron sin, Teàrlach II. Ann an Alba, bha e aithnichte mar Seumas VII agus ann an Sasainn mar Seumas II. Ann an 1688 bha mac aige fhèin agus aig a dhàrna bean air an robh Seumas cuideachd – agus b' e esan oighre a' chrùin. Bhathar an dùil gum biodh esan air a thogail mar Chaitligeach cuideachd. Air eagal gun robh Breatainn gu bhith na dùthaich Chaitligich, dh'iarr Pròstanaich ann an Sasainn air Màiri, nighean Phròstanaich Sheumais bhon chiad pòsadh aige, agus an duine aice Uilleam à Orains, a thighinn a riaghladh an àite Sheumais. Nuair a ràinig iad Breatainn san t-Samhain 1688, theich Seumas dhan Fhraing. Ann an 1689, chaidh Uilleam agus Màiri an crùnadh mar cho-mhonarcan Pròstanaich air Breatainn.

Bha mòran ann nach robh toilichte mun seo agus a bha fhathast a' toirt taic do Rìgh Seumas a bha na fhògarraich. Nam measg bha Caitligich, Easbaigich, agus Tòraidhean a bha nan rìoghalaich. Bha iad seo aithnichte mar na Seumasaich no *Jacobites* – bho *Jacobus*, an t-ainm Laidinn airson an rìgh fògarraichte.

Bha taic do na Seumasaich gu sònraichte làidir ann an Alba. Thar nan caogad bliadhna an dèidh seo, rinn na Seumasaich iomadh oidhirp Seumas agus an teaghlach Stiùbhartach fhaighinn air ais air an rìgh-chathrach tro strì armailteach. Rinn iad còig prìomh oidhirpean – ann an 1689, 1708, 1715, 1719 agus 1745. Seallaidh am pasgan seo nas mionaidich ri Ar-a-mach 1689, 1715 agus 1745.

Tha Ar-a-mach nan Seumasach, agus mar a dh'fhaillich iad agus an ainneart fhuilteach a bha nan lùib air am faicinn mar thachartasan romansach eadhoin san là an-diugh. Tha sgeulachdan nan Ar-a-mach dramatach is luma làn-thachartasan, gu h-àraidh an sgeula mu Ar-a-mach 1745, agus tha e furasta a thighinn fo bhuaidh boil na cùise. Bha Alba air fulang 60 bliadhna de bhàr sìobhalta a roinn an dùthaich agus an dèidh sin thàinig leth cheud bliadhna anns an robh an dùthaich fo smachd an airm. Cuidichidh cuairt gu aon de na làraich eachdraidheil sin a bhith a' freumhachadh nan sgeulachdan ann an da-rìribh agus gheibh na sgoilearan blas air mar a bha daoine a' fuireach, a' strì agus mar a bha iad a' faighinn bàs o chionn còrr air 250 bliadhna.

Shrìochd gearastan Seumasach Chaisteal Dhùn Èideann do fheachdan an riaghaltais san Iuchair 1689 an dèidh sèis a mhair 3 mìosan.

Taigh nan Stiùbhartach agus Taigh Hanobhair

Seumas VI ann an Alba agus I ann an Sasainn
(riaghladh 1567–1625) (1603–25)

Teàrlach I
(riaghladh 1625–49)

© National Portrait Gallery, London

Ealasaid = Frederig V
Eleactar
Phalatain

Ernest = Sophia
Eleactras
Hanobhair

Teàrlach II
(riaghladh 1660–85)

Seumas VII agus II
(riaghladh 1685–89)

© National Portrait Gallery, London

Seòras I
(riaghladh 1714–27)

Seòras II
(riaghladh 1727–60)

© The Trustees of the National Museums of Scotland

Uilleam, Diùc
Chumberland

© Bord an Leabharlann Naisanta, Egerton 2572, f. 16

Uilleam = Màiri
(riaghladh 1689–1702)
(riaghladh 1689–94)

Wissing, Queen Anne,
Scottish National Portrait Gallery

Anna
(riaghladh 1702–14)

Unknown, James Francis Edward Stuart,
Scottish National Portrait Gallery

Seumas Frangan
'An Seann Tagarach'

Antonio David, Prince Charles Edward Stuart,
National Portrait Gallery

Teàrlach Eideard

Ar-a-mach 1689

AN SAMHAIN 1688

Uilleam agus Màiri a' ruighinn Bhreatainn agus air an gairm mar cho-mhonarcan. Seumas VII/II air fhuadach dhan Fhraing, agus a' tilgeil Seula Mhòr na Rìoghachd don Abhainn Thames air a shlighe air falbh.

AM MÀRT 1689

Pàrlamaid na h-Alba a' coinneachadh gus beachdachadh an toir iad taic do Uilleam agus Màiri no do Sheumas VII a bha na fhògarach. Chodhùin a' phàrlamaid taic a thoirt do Uilleam agus Màiri.

AN GIBLEAN 1689

Viscount Dùn Deagh a' togail a bhrataich a' toirt taic do Sheumas VII ann an Dùn Deagh. Caisteal Dùn Èideann air a ghleidheadh le Diùc Ghòrdain agus gearastan de 100+ de Sheumasaich a bha taiceil do Sheumas.

AN CÈITEAN 1689

Uilleam agus Màiri air an crùnadh mar cho-mhonarcan ann an Lunnainn.

Viscount Dùn Deagh a' dol mun cuairt Alba a' sireadh taic airson adhbhar nan Seumasach agus a stèidheachadh feachd-airm. Feachd an riaghaltais anns an robh 3000 neach air a chur a dh'Alba fon t-Seanalair MacAoidh.

AN T-IUCHAIR 1689

Buaidh aig na Seumasaich aig Coille Chnagaidh an aghaidh feachdan an riaghaltais fo cheannardas an t-Seanalair MacAoidh – ach Viscount Dùn Deagh air a mharbhadh agus an Ar-a-mach a' call a bhrìgh. Caisteal Dhùn Èideann a' gèilleadh.

Ann an 1688 bha dithis mhonarc ùr aig Breatainn, Uilleam agus Màiri. Cha robh a h-uile duine a' toirt taic don dithis cho-mhonarcan agus ann an 1689 thòisich a' chiad ar-a-mach nan aghaidh a bha cuideachd a' toirt taic do Sheumas a bha na fhògarach. Cha robh mòran buaidh leotha aig Coille Chnagaidh, ach beag air bheag thòisich riaghltais Bhreatainn a' meudachadh làthaireachd agus neart am feachdan-airm ann an Alba.

© The British Library Board, Egerton 2572, f.16

Rìgh Uilleam III/II ('Rìgh Billy') 1650–1702 agus a' Bhanrigh Màiri II 1662–94

B' e Uilleam, Prionnsa Orainds, an riaghladair Pròstanach air a' Phoblach Dùidseach. B' i a bhean Màiri, nighean Sheumais. Ann an 1688 fhuair iad cuireadh bho uaislean Shasainn àite an Rìgh Caitligeach Seumas VII/II a ghabhail mar cho-mhonarcan air Sasainn, Alba agus Èirinn. Neartaich a' bhuidheachd a thug e air Seumas agus fheachdan aig Blàr na Boidhne ann an 1690 a thagradh airson a' chrùn. An dèidh bas Màiri ann an 1694, bha Uilleam leis fhèin na rìgh.

Portrait of Hugh Mackay – Portrait of Hugh Mackay (brush and wash on paper) by Bullfinch, John (fl.1666) (after Zeeman/Seeman)
© Ashmolean Museum, University of Oxford, UK/The Bridgeman Art Library

An Seanalair Ùistean MacAoidh c1640–92

B' e saighdear proifeiseanta a bha ann am MacAoidh a bhuineadh do Chataibh. Bha e na chomandair air feachdan an riaghaltais às leth Uilleam agus Màiri, agus bha e a' sabaid aig Blàr Choille Chnagaidh. Ged a chaill e am blàr agus còrr air leth a shaighdearan, bha àite mòr aig MacAoidh sna h-oidhirpean a rinn an riaghltais gus a' Ghàidhealtachd a chumail fo smachd agus stèidhich e An Gearasdan ann an 1690.

AN CÈITEAN 1690

An Seanalair MacAoidh a' togail A' Gearastan (Fort William) gus smachd a chumail air a' Ghàidhealtachd.

AN T-IUCHAIR 1690

Uilleam a' toirt buaidh air Seumas VII/II agus fheachdan Seumasach aig Blàr na Boidhne ann an Èirinn.

1692

Murt nan Dòmhnallach ann an Gleann Comhann le feachdan an riaghaltais a' tionndadh mòran ann an Alba an aghaidh Uilleam agus Màiri.

Rìgh Seumas VII/II 1633–1701

B' e Seumas Stiùbhart an dàrna mac aig Teàrlach I. Ann an 1685 chaidh a chrùnadh Seumas II ann an Sasainn is Èirinn agus Seumas VII ann an Alba. B' e Caitligeach a bh' ann agus bha seo, agus mar a bha e a' creidsinn ann an cumhachd iomlan na monarchachd, a' ciallachadh nach robh na Pròstanaich a' gabhail ris. B' fheudar dha an dùthaich fhàgail agus teicheadh dhan Fhraing mar fhògarrach ann an 1688. Bha Seumas fhathast air aithneachadh mar rìgh ann an Èirinn ach nuair a chaill e Blàr na Boidhne an aghaidh an Rìgh Uilleim ann an 1690, theich e dhan Fhraing far an do chaochail e.

© National Portrait Gallery, London

Làraich a dh'fhaodar a thadhal

An-diugh faodaidh tu tadhal air

Caisteal Claypotts a bhuineadh do Viscount Dùn Deagh, ged nach robh e a-riamh a' fuireach ann. Tha e ann an deagh òrdugh agus a' toirt fìor shealladh air mar a bha na h-uaislean a b' ìsle – 'uachdairein nam bonaid' – a' tighinn beò ann an Alba aig an àm seo. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Aig **Caisteal Dhùn Èideann** chì thu làrach sèis 1689. Chaidh co-dhiù 15 cnàimhneach a lorg air an adhlacadh an sin, 's dòcha saighdearan a bha a' dìon a' ghearastain Sheumasaich, a dh'fhaodadh a bhith air bàsachadh le tinneas. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Bha na Granndaich ann an **Caisteal Urchadain** dileas do dh'Uilleam agus Màiri agus bha mu 200 saighdearan nan Còtaichean Dearga stèidhichte an seo ann an 1689. Sheas iad an aghaidh sèis a chùim buidheann mòr de Sheumasaich, ach an uair a dh'fhalbh iad ann an 1690, spreadh iad pàirtean den chaisteal gus nach fhaigheadh na Seumasaich air a chleachdadh a-ris. Chithear fhathast cuid de na clachan nan laighe mun cuairt. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Tha na h-Ionadan Luchd-turais aig **Coille Chnagaidh** agus **Gleann Comhann** air an ruith le Urras Nàiseanta na h-Alba. Tha taisbeanaidhean ann ta mu eachdraidh agus fiadhbheatha nan sgìrean.

© Glamis Castle. 'This image can be seen in Glamis Castle, Drawing Room'

Iain Greumach Claverhouse, 1d Viscount Dùn Deagh ('Bonnie Dundee') 1648–89

B' e fear de dh'uaislean na h-Alba a bha ann am Viscount Dùn Deagh a bha a' toirt taic don fhògarrach, Seumas VII/II. Tharraing e ri chèile feachd beag de luchd-taic Seumasach, a' mhòr chuid dhiubh bhon Ghàidhealtachd, agus thug iad buaidh air feachd riaghaltas Uilleam is Màiri aig Blàr Choille Chnagaidh ann an 1689. Chaidh Dùn Deagh a leòn gu bàs sa bhlàr.

Caisteal Urchadain – Saighdearan nan Còtaichean Dearga ann an sèis an aghaidh nan Seumasach ann an 1690.

Ar-a-mach 1715

1690^{AN}

Alba a' call mòran airgid san oidhirp a dh'fhàiling ann a bhith a' stèidheachadh colonaidh ann an Darien, Panama.

1701

Seumas VII/II a chaochail na fhògarrach.

1702

Chaochail Uilleam; Anna, piuthair Màiri air a crùnadh mar bhanrigh.

1707

Aonadh pàrlamaidean Alba is Shasainn; mì-thoileachas an Alba a' leantainn gu taic airson adhbhar nan Seumasach.

1708

Seumas, mac Sheumais VII/II a' feuchainn ri ionnsaigh a thoirt ach air a bhacadh le cabhlach Bhreatainn.

1708 AGUS NA DHÈIDH

An Riaghaltas a' neartachadh nan gearastain aig Caisteal Shruighlea, Caisteal Dhùn Èideann, Gearastan Àird nan Saor (Inbhir Nis) agus An Gearasdan.

1714

Anna a' bàsachadh gun oighre. Seòras, riaghladair Hanobhair a' tighinn às a dèidh.

SULTAIN 1715

Iarla Mhàrr a' toirt nan cinnidhean ri chèile aig Bràigh Mhàirr gus taic a thoirt do adhbhar nan Seumasach; a' faighinn taic bha phrìomh chinnidhean agus uaislean Gallta.

SAMHAIN 1715

Blàr Allt an t-Siorraim –10,000 neach air taobh Mhàirr a' coinneachadh ri feachd an riaghaltais fo Dhiùc Earra-Ghàidheil; cha tug taobh seach taobh buaidh ach chaidh meas gun do chaill na Seumasaich.

DÙBHLACHD 1715

Seumas a' tighinn a dh'Alba às an Fhraing ach cha deach aige air na Seumasaich mì-mhisnichte a bhrosnachadh.

GEARRAN 1716

Màrr agus Seumas a' fàgail Alba agus a' dol dhan Fhraing; Ar-a-mach nan Seumasach dha-rìribh seachad.

Nuair a thàinig rìgh ùr às a' Ghearmailt ann an 1714 thòisich strì mhòr an aghaidh na monarchachd agus an riaghaltais ann an Alba. Bha mòran an Alba mì-thoilichte le cumhan Aonadh 1707 le Sasainn agus fhuair iad fòcas airson am mì-thoileachas le bhith a' dol an sàs ann an Ar-a-mach Seumasach Iarla Mhàirr ann an 1715. Ach an dèidh Blàr Sliabh an t-Siorraim anns nach tug taobh seach taobh buaidh, cha do chuir teachd air ais mac Sheumais VII/II spionnadh anns na Seumasaich a bha air am misneachd a chall.

© National Portrait Gallery, London

Rìgh Seòras I

1660–1727

Bha Seòras na riaghladair air Hanobhar sa Ghearmailt agus bha càirdeas fad às aig ris a' Bhanrigh Anna. An uair a chaochail Anna ann an 1714 gun oighre, fhuair Seòras cuireadh a bhith na rìgh air Breatainn. Chaidh a thaghadh an àite Seumas, an Caitligeach, mac Sheumais VII/II a bha na fhògarrach.

© National Portrait Gallery, London

Iain Caimbeul, 2na Diùc Earra-Ghàidheal 1678–1743

B' e àrd fhear-uasal Albannach a bha ann an Earra-Ghàidheal, ceann-cinnidh nan Caimbeulach agus saighdear proifeiseanta. Bha e os cionn feachd an riaghaltais an aghaidh nan Seumasach aig Blàr Allt an t-Siorraim ann an 1715.

Wissing, Queen Anne, Scottish National Portrait Gallery

Banrigh Anna 1665–1714

Chaidh Anna a crùnadh mar Bhanrigh Shasainn, Alba agus Èirinn ann an 1702 an uair a chaochail Rìgh Uilleam. Rè an ama a bha i air a chrùn chaidh Sasainn agus Alba aonadh mar aon stàit fo Achd an Aonaidh ann an 1707. Chaochail i gun oighre fhàgail às a dèidh.

Àitean tadhail

An-diugh faodaidh tu tadhal air **Caisteal Shruighlea**, a chaidh a neartachadh an dèidh oidhirp ionnsaigh a thoirt air ann an 1708. Chì thu na ballachan dìon làidir air an taobh a-muigh an uair a bhios tu a' tighinn taobh an àilein agus tha iad a' dol air ais chun ama seo.

Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Caisteal Cinn Droma, làrach dhriùiteach, a tha na thobhta an-diugh, ged nach robh aige ach àite samhlachail anns an Ar-a-mach Seumasach seo.

Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Luchdaich Màrr na Seumasaich aige le airm aig an làrach iomallach seo **Caisteal Corr Gàraidh** Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Unknown, James Francis Edward Stuart, Scottish National Portrait Gallery

Seumas 'VIII/III' – 'An Seann Thagraiche' 1688–1766

B' e Seumas mac Sheumais VII/II a chuireadh on chrùn agus chaidh a thogail san Fhraing. Bha e ga mheas fhèin mar oighre dligheach crùn Shasainn, Alba agus Èirinn, agus ghairm e e fhèin mar rìgh an uair a chaochail athair ann an 1701. Rinn e oidhirp na crùn fhaighinn ann an 1708 agus a-rithist ann an 1715, an uair a thàinig e gu Ceann Phàdraig goirid an dèidh Blàr Allt an t-Siorraim. Cha d' fhuair e mòran taic agus thill e air ais dhan Ròimh far an do stèidhich e cùirt Seumasach fògarrach.

© National Portrait Gallery, London

Iain Arasgain, 6mh Iarla Mhàrr– 'Bobbing John' (cuideachd air aithneachadh mar an 22mh Iarla Mhàrr) 1675–1732

Bha Màrr na phrìomh neach phoilitigeach an Alba agus am Breatainn. B' e aon de na daoine a bu mhotha a bha an sàs ann an Achd an Aonaidh, ach chaidh dìmeas a dhèanamh air an uair a thàinig Seòras I chun rìgh-chathrach. Chaidh e chun taobh eile an uair sin agus bha e air cùl na feadhna a bha a' strì an aghaidh an riaghaltais fo bhratach nan Seumasach. Ann an 1715 thug e cuireadh do na cinn-cinnidh a thighinn còmhla ann am Bràigh Mhàrr gus ullachadh airson an ath Ar-a-mach Seumasach.

Caisteal Corr Gàraidh

Eadar an '15 agus an '45

1719

Thugadh buaidh air saighdearan Spàinnteach a bha a' toirt taic dha na Seumasaich ann an Gleann Seile.

1720an

Chaidh Taighean-feachd a thogail aig Beàrnaraigh, Cill Chuimein agus Ruadhainn.

1724

Chuireadh an Seanailear Wade chun Ghàidhealtachd gus measadh a dhèanamh air meud an dùbhlain a bha ann bho na Seumasaich; dh'ullaich e aithisg a' moladh taghadh de thomhasan gus smachd a chumail air a' Ghàidhealtachd.

1725

A' stèidheachadh an Fhriceadain Duibh a bha an aghaidh nan Seumasach, rèiseamaid de dhaoine a bha comasach a' Ghàidhlig a bhruidhinn gus smachd agus an t-sìth a chumail air Ghàidhealtachd.

1726-40

Rathaidean-airm agus drochaidean air an togail air feadh Alba.

1727

Gearastan ùr air a thogail faisg air Inbhir Nis, Gearastan Àird nan Saor.

Ann am mòran dhòighean bha an riaghaltas fortanach nach robh Ar-a-mach 1715 na dhùbhlain na bu mhotha na bha e. Bha na tachartasan air dearbhadh gun robh àireamh mhòr de dhaoine thar Bhreatainn air a bhith an aghaidh na feadhna a bha a' riaghladh aig an àm ud agus gun robh na Seumasaich air taic fhaighinn bho thall thairis. An dèidh an ar-a-mach, bha an riaghaltas a' beachdachadh na bu dèine air mar a dh'fhaodadh bacadh a bhith air a chur air ar-a-mach san àm ri teachd agus chunnacas meudachadh eadar 1715 agus 1745 ann am bun-structair agus làthaireachd an airm ann an Alba.

Chaidh Caisteal Dhùn Bhreatainn a neartachadh an aghaidh nan Seumasach ann an 1735.

The Royal Collection © 2008, Her Majesty Queen Elizabeth II

Chaidh rèiseamaid an Fhriceadain Duibh a stèidheachadh gus smachd a chumail air a' Ghàidhealtachd às leth an riaghaltais.

1729

Gearastan ùr air a thogail ann an Cille Chuimein.

1730an

Caisteal Dhùn Bhreatainn agus Caisteal Dhùn Èideann air an neartachadh.

1734

Taigh-feachd an Ruadhainn air ath-leasachadh.

Tha Taigh-feachd an Ruadhainn dràmatach is ann an deagh òrdugh.

Àitean tadhail

An-diugh faodaidh tu tadhal air taighean-feachd a tha ann an deagh òrdugh agus stàbaill, aig **Ruadhainn**, faisg air Cinn a' Ghiuthsaich. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Taigh-feachd

Bheàrnaraigh ann an Gleann Eilg, ach chan eil e comasach a dhol a-steach ann an-dràsta.

Caisteal Dhùn

Bhreatainn a chaidh ath-dhealbhachadh ann an 1735 gus a neartachadh an aghaidh ionnsaigh armailteach agus a dh'fhan na ionad airm chudromach suas chun 20mh linn.

Beachd neach-ealain air beatha ann an taigh-feachd an Ruadhainn.

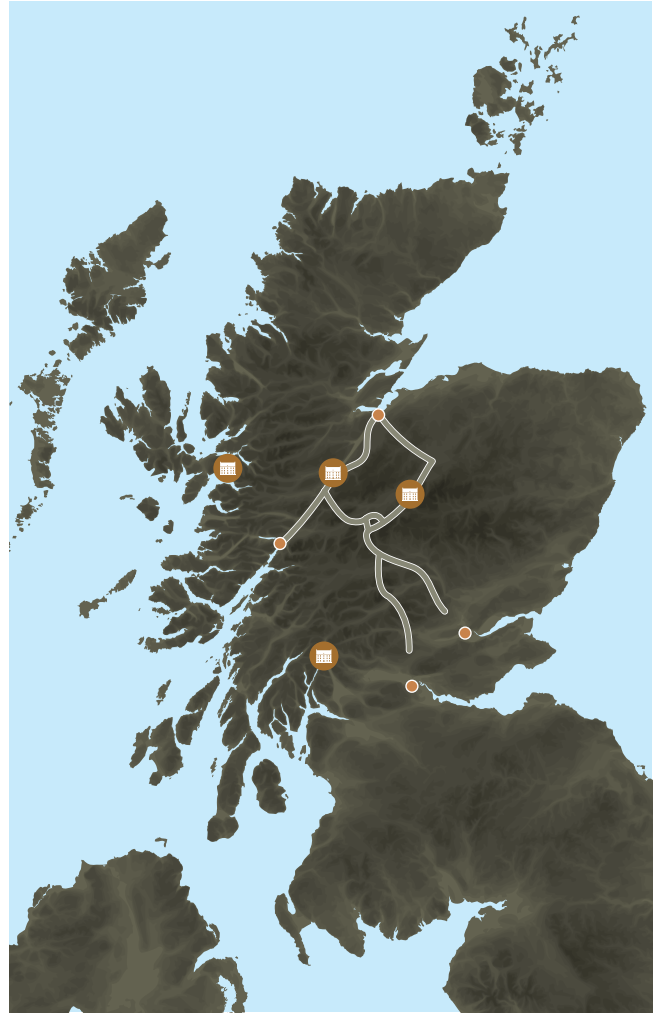
Rathaidean Wade

Eadar 1726 agus 1740 thog muinntir Wade mu 250 mìle de rathad agus mu 40 drochaid. Tha mòran dhiubh, mar an drochaid thar Abhainn Tatha aig Obar Pheallaidh air an cleachdadh chun là an-diugh. Bha cuid de na rathaidean ùra a' leantainn frith-rathaidean a bha ann cheana, ach bha cuid eile air an dèanamh às ùr tro na beanntan. Bha Wade a' miannachadh a dhèanamh na b' fhasa saighdearan agus carbaidean cuibhleach a ghluasad air feadh Alba gu luath ann an àm èiginn. Chaidh ceithir prìomh rathaidean a chruthachadh eadar na gearastain:

- An Gearasdan gu Inbhir Nis suas an Gleann Mòr
- Dùn Chailleann gu Inbhir Nis
- Dail Chuinnidh gu Cille Chuimein sìos taobh sear Loch Nis
- Craoibh gu Dail na Ceàrdaich tro Obar Pheallaidh, a bha a' ceangal ri slighe Dhùn Chailleinn/Inbhir Nis

Bha slighean eile a' dol far nan slighean mòra sin, a' ceangal suas àitean thar na dùthcha – mar eisimpleir eadar Taighean-feachd Ruadhainn air Taobh Spè agus Cille Chuimein sa Ghleann Mhòr tro Mhàin Choire Ghearraig. Gu h-iongantach rinn feachdan a' Phrionnsa Teàrlaich deagh fheum de na rathaidean sin ann an 1745 gus an slighe a dhèanamh gu deas gu sgiobalta!

Chithear pìosan de rathaidean Wade ann an iomadh àite san là an-diugh.

Rathaidean Wade

Van Diest, Field-Marshal George Wade, Scottish National Portrait Gallery

Marasgal-cogaidh Seòras Wade – 'An Seanalair Wade' 1673–1748

Rugadh Wade ann an Èirinn agus chaidh e do dh'airm Bhreatainn ann an 1690. Ann an 1724 chuireadh e a dh'Alba gus planaichean a dhealbh airson muinntir na Gàidhealtachd a chuir fo smachd agus gus bacadh a chuir orra a bhith a' toirt taic dha na Seumasaich. Tha deagh chuimhne air airson a bhith an urra ris an 250 mìle de rathad a chaidh a thogail thar na Gàidhealtachd a' ceangal ri chèile nan gearastain-airm. Bha e air a dhèanamh na cheannard-airm ach chuireadh às a dhreuchd e ann an 1745 an uair a dh'fhàilnich air dèiligeadh ris na Seumasaich is iad a' mèarrsadh tro Shasainn.

Chaidh am map seo ullachadh ann an 1746 agus tha e a' sealltainn nan rathaidean-airm agus na gearastain a chaidh an togail fo ùghdarras Wade.

Ar-a-mach 1745

IUCHAIR 1745

Teàrlach Eideard Stiùbhart a' ruighinn Eirisgeigh ann an Innse Gall, gus tagradh a dhèanamh airson an rìgh-chathrach às leth athar.

LÙNASTAL 1745

Teàrlach a' togail a bhrataich aig Gleann Fhionnainn agus a' cruinneachadh feachd Seumasach anns an robh mu 1500 neach bho na cinnidhean Gàidhealach; a' gluasad luath gu deas air rathaidean Wade a' cruinneachadh tuilleadh dhaoine agus gun duine a' cur bacadh orra.

SULTAIN 1745

Feachd Theàrlach a' gabhail thairis Dhùn Èideann agus a' toirt buaidh air feachdan an riaghaltais fo cheannardas an t-Seanalair Cope aig Blàr Phrestonpans; Teàrlach a' stèidheachadh a chùirt aig Lùchairt Holyrood.

DÀMHAIR 1745

Am feachd Seumasach a' dol a Shasainn ach gun a bhith a' faighinn mòran taic.

DÙBHLACHD 1745

Ann an Derby, na Seumasaich a' roghnachadh a dhol air ais a dh'Alba; a' tilleadh fo cheannardas a' Mhorar Seòras Moireach.

TRÀTH 1746

Buaidh aig na Seumasaich aig Blàr na h-Eaglaise Brice agus a' glacadh Gearastain Àird nan Saor agus Chille Chuimein; dh'fhàilnich orra Caisteal Shruighlea no An Gearasdan a ghlacadh.

GEARRAN 1746

Diùc Chumberland a' ruighinn Obar Dheathain; a' drioladh a chuid fheachdan; a' toirt ionnsaigh air làrach armachd nan Seumasach aig Corr Gàraidh; a' gabhail thairis làraich eile.

Tha na daoine agus na tachartasan a bha an lùib Ar-a-mach nan Seumasach ann an 1745-46 agus na nithean brùideil a thachair na dhèidh, ainmeil ann an eachdraidh na h-Alba. Ann an 1745 thachair an rud a bu mhiosa a b' urrainn tachairt ann an sùilean an riaghaltais: thàinig Teàrlach Eideard Stiùbhart, ogha Seumas VII/II a bha na fhògarrach, a dh'Alba a thagradh airson rìgh-chathraichean Bhreatainn às leth athar. Tharraing e feachd ri chèile gu sgiobalta agus rinn Teàrlach agus na Seumasaich gu deas gus an do ràinig iad Derby mus do thill iad air an ais. An dèidh dhaibh am blàr a chall aig Cùil Lodair thòisich ceannasachadh brùideil agus chuireadh reachdas air chois gus cur-às do ionnsaigh bho na Seumasaich a chaoidh tuilleadh.

© The Trustees of the National Museums of Scotland

Uilleam, Diùc Chumberland, 'Bùidsear Chumberland' 1721–65

B' e Uilleam an dàrna mac a bha fhathast beò de mhic Sheòrais II agus co-ogha, nach robh dlùth an càirdeas, don Phrionnsa Teàrlach. B' e ceannard aig an robh meas aig daoine a bha ann, a chuir seachad ùine a' trèanadh agus a' brosnachadh fheachdan ann an Obar Dheathain mus deach iad tuath a choinneachadh ri feachdan a' Phrionnsa Teàrlach aig Cùil Lodair. Fhuair e am far-ainm 'Am Bùidsear' leis an diòladh brùideil a thug e air luchd-taic nan Seumasach sna mìosan agus na bliadhnaichean an dèidh Chùil Lodair.

An Seanalair Iain Cope, 'Johnnie Cope' 1690–1760

Bha an Seanalair Cope os cionn feachdan Bhreatainn ann an Alba an uair a thàinig Teàrlach a dh'Alba. Dh'fhàilnich air stad a chur air na Seumasaich an uair a bha iad a' mèarsadh gu deas tron Ghàidhealtachd. Choinnich an dà fheachd ri chèile airson a' chiad uair aig Blàr Phrestonpans, an uair a chuir feachd Seumasach Theàrlach an ruaig air na feachdan aig Cope ann am beagan mhionaidean – rud a bha na thàmailt mhòr dhaibh. Chaidh Cope a thoirt gu cùirt-airm ach fhuair e maitheanas an dèidh làimh.

Courtesy of the Trustees of the National Library of Scotland

Tha an cartùn seo a' sealltainn Cope a' dèanamh às - an dèidh Blàr Phrestonpans

MÀRT 1746

Solar bidhe nan Seumasach a' briseadh sìos; na ceannardan ag argumaid.

GIBLEAN 1746

Na Seumasaich a' call aig Blàr Chùil Lodair, a' mhadainn an dèidh dhaibh mèarsadh air an oidhche air campa an riaghaltais agus cùisean air a dhol nan aghaidh; mu 1200 Seumasach agus mu 50 air taobh an riaghaltais a' call am beatha an là ud fhèin; tuilleadh a' bàsachadh an dèidh làimh on lotan.

SAMHRADH 1746

Na Seumasaich air an toirt an grèim is air an cur am prìosan, air an cur gu bàs no air an cur a-null thairis; Teàrlach a' teicheadh dhan Fhraing; Achd an Dì-armachaidh a' toirmeasg buill-armachd a ghiùlain agus an èideadh Gàidhealach a chaitheamh.

Antonio David, Prince Charles Edward Stuart, Scottish National Portrait Gallery

Teàrlach Eideard Stiùbhart 'Bonnie Prince Charlie', 'An Tagraiche Òg' 1720–88

Ogha Sheumais VII/II, a bha na fhògarrach, dh'fhàs Teàrlach suas sa chùirt Sheumasach san Ròimh. B' e turas Theàrlach a dh'Alba ann an 1745 an oidhirp mu dheireadh a rinn na Seumasaich gus rìgh-chathraichean Bhreatainn fhaighinn dha na Stiùbhartach. Bha daoine air leth dìleas do Theàrlach, is e a' meàrsadh còmhla ris na fir a bha na chois, Ach, bha e tric a' dol a-mach air na ceannardan eòlach aige agus gu math tric cha bhiodh e a' gabhail an comhairle. An dèidh Cùil Lodair, bha e air an allaban fad grunnan mhìosan air taobh siar na h-Alba mus do theich e dhan Fhraing gus a bhith na fhògarrach an còrr dha bheatha.

'The collection at Blair Castle, Perthshire'

Am Morar Seòras Moireach 1694–1760

Rugadh am Moireach aig Caisteal Huntingtower agus b' e Seumasach Albannach a bha ann a bha air a bhith an sàs anns an Ar-a-mach ann an 1715 agus 1719. An toiseach cha robh e airson taic a thoirt don Phrionnsa Teàrlach ach mun t-Sultain 1745 bha e air a dhol còmhla ris na Seumasaich. B' e duine innleachdach a bha ann, agus fo stiùir, bha am feachd soirbheachail aig Prestonpans agus san Eaglais Bhric, san ratreut à Sasainn is ann an grunn iomairt bheag eile air feadh na Gàidhealtachd. Ach, bha eas-aonta eadar e fhèin is am Prionnsa gu minig mu ro-innleachd. Bha am Moireach os cionn a rèiseamaid aig Cùil Lodair agus thug e na saighdearan a fhuair às lem beatha gu Ruadhainn an dèidh làimh. Chaidh e fhèin dhan Fhraing an dèidh sin.

© The Trustees of the National Museums of Scotland

Tha am mapa seo a' sealltainn far an robh an dà fheachd aig Blàr Chùil Lodair.

Àitean tadhail

Caisteal an Dùin, far an robh 150 de shaighdearan an riaghaltais air an cumail am prìosan leis na Seumasaich an dèidh Blàr na h-Eaglaise Brice. Thàrr sianar dhiubh às le bhith a' ceangal an aodach leapa ri chèile 's a' dìreadh a-mach air an uinneig! Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Aig **Caisteal Shruighlea** faodaidh tu seasamh air a' bhataraidh neartaichte san iar-thuath a chaidh a thogail ann an 1689, agus coimhead sìos chun làraich far an do rinn am Prionnsa Teàrlach oidhirp sèis a chumail san Fhaoilleach 1746. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Caisteal Huntingtower, faisg air Peairt, far an do rugadh An t-larla Seòras Moireach, ceannard feachd nan Seumasaich. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Bha **Caisteal Corr Gàraidh** air a chleachdadh mar làrach armachd nan Seumasaich. Ann an 1746 thug feachdan Chumberland ionnsaigh air a' chaisteal – ach bha na Seumasaich air falbh goirid ron sin. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Bha **Caisteal Eigill** air a chleachdadh rè tamaill le feachdan Chumberland sa Mhàrt 1746 ann an iomairt gus na daoine a bha a' còmhnaidh ann an glinn a' Mhaoinn is Aonghais, 's a bha a' toirt taic dha na Seumasaich, a cheannsachadh.

B' e taigh-feachd leis an riaghaltas a bha ann an **Taigh-feachd an Ruadhainn** faisg air Cinn a' Ghiuthsaich a ghlac na Seumasaich sa Ghearran 1746. B' ann an seo a chruinnich na feachdan a chaill aig Cùil Lodair, agus chaidh a ràdh riutha falbh is coimhead a-mach air an son fhèin. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Tha Ionad Luchd-turais Blàr Chùil Lodair agus Ionad Luchd-turais Ghleann Fhionnainn air an ruith le Urras Nàiseanta na h-Alba. Faic www.nts.org.uk airson tuilleadh fiosrachaidh.

An dèidh an '45

AN DÈIDH 1730 AN

Am Màidsar Caulfeild a' cumail air leis a' phrògram thogail rathaidean aig Wade agus os cionn còrr air 900 mìle de rathad agus 600 drochaid.

AN DÈIDH 1746

Gearastain ùra air an stèidheachadh aig Bràigh Mhàrr, Dubhaird agus Corr Gàraidh, bunaitean air an ath-neartachadh ann an caistealan air Ghalltachd ann am Blackness, Dùn Bhreatainn, Sruighlea agus Dùn Èideann; rathaidean air an togail, gearastain air an càireadh.

1747

Uilleam Roy a' tòiseachadh a shuirbhuidh armailteach de dh'Alba às leth Bòrd an Òrdanais, agus às a seo thàinig Mapa Mòr Alba.

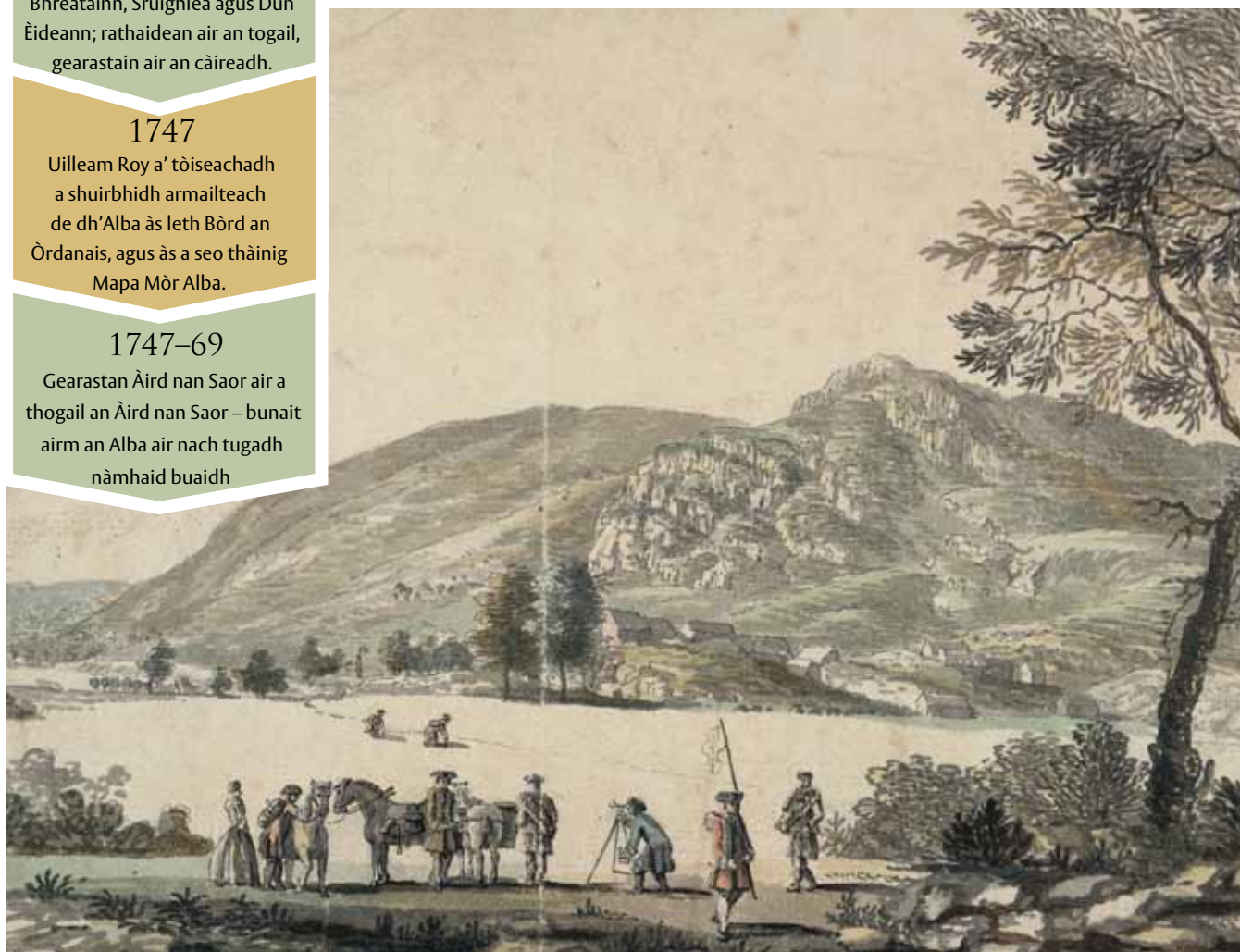
1747–69

Gearastan Àird nan Saor air a thogail an Àird nan Saor – bunait airm an Alba air nach tugadh nàmhaid buaidh

Bha riaghaltas Bhreatainn daingeann airson is nach biodh ar-a-mach Seumasach eile ann. A thuilleadh air an iomairt pheanasachaidh bhrùideil a bha aca air Ghàidhealtachd, lean iad orra a' cur air chois bun-structair armailteach ann an Alba.

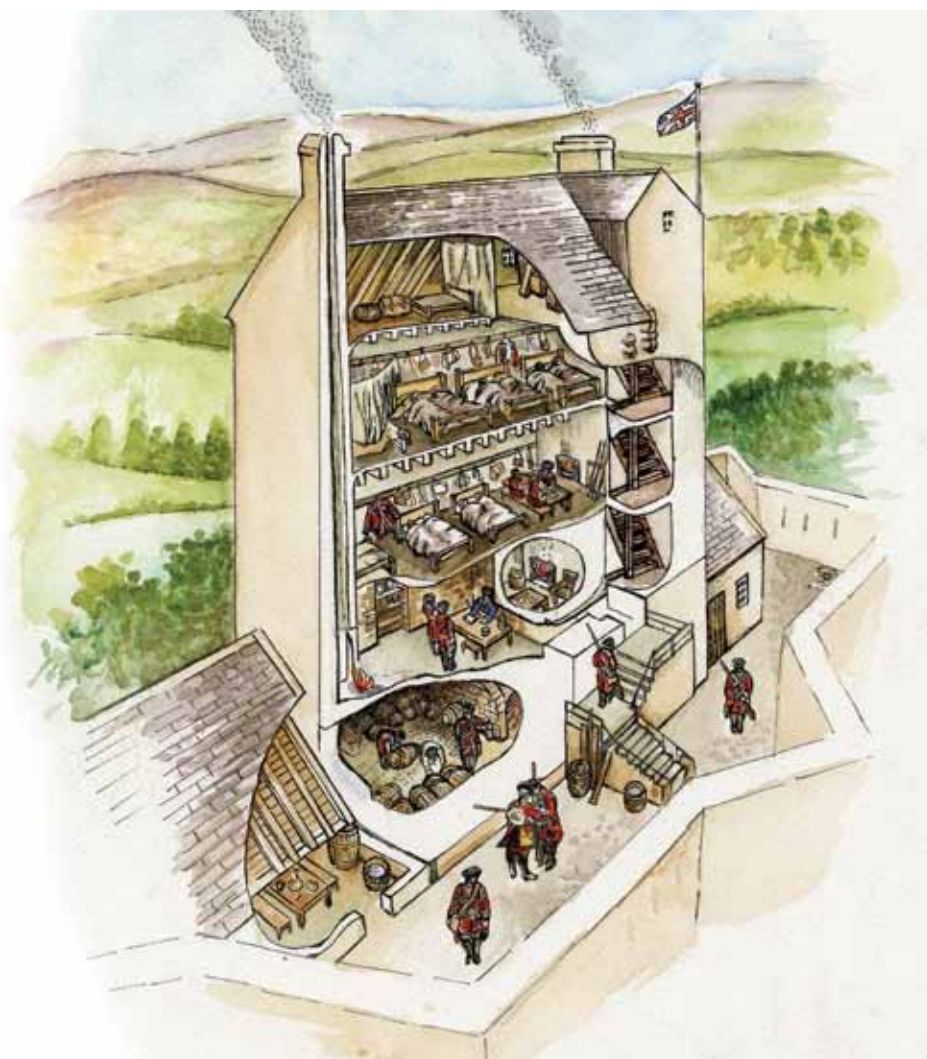
Uilleam Roy 1726–90

B' e einnseanair armailteach is neach-suirbhuidh a bha ann an Roy agus tha e air aithneachadh mar an neach a rinn a' chiad mhapa òrdail agus ceart de dh'Alba air fad. Rugadh e faisg air Carluke agus chaidh e air Bòrd an Òrdanais mar neach-tarraing. An dèidh Ar-a-mach nan Seumasach ann an 1745 chruthaich Roy earrann de sgioba a bha an sàs ann an suirbhuidh armailteach den Ghàidhealtachd, agus b' ann mar seo a chaidh am mapa a chruthachadh bho mu 1748. Còmhla ris an lionra ùr de rathaidean, bha am mapa mòr feumail airson a bhith a' fosgladh suas is a' nuadhachadh Alba. Faodar am mapa fhaicinn aig <http://geo.nls.uk/roy/>

© The British Library Board. Maps K. Top.50.83.2.

Buidheann suirbhuidh faisg air Ceann Loch Raineach, le Pòl Sandby, a bha ag obair còmhla ri Roy air a' mhapa mhòr.

Tha Gearastan Àird nan Saor fhathast air leth driùiteach. Faodaidh luchd-tadhail seòmraichean-feachda ath-leasaichte fhaicinn, tadhal air na h-innleachdan dìon armailteach agus eadhoin leumadairean-mara fhaicinn anns an Linne Mhoireibh. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas.

Caisteal Corr Gàraidh
a chaidh a thogail san
16mh linn agus a chaidh
ath-dhealbhachadh gu
tur sna bliadhnaichean
an dèidh 1745 gus a
bhith na ghearastan
bheag. Làrach air leth
buadhach anns a bheil
seòmar le mac-samhail
de stuth a bhiodh aig
Saighdearan nan Còta
Dearg sa ghearastan.
Cothrom cuairt a
luchdachadh a-nuas.

Beachd neach-ealain air taigh-feachd Corr Gàraidh an uair a bha feachdan an riaghaltais ann (dealbh le Dàibhidh Simon)

B' e am Mapa Mòr aig Roy a' chiad mapa òrdail is ceart de dh'Alba. Tha an earrann seo a' sealltainn Uisge Spè agus Taigh-feachd an Ruadhainn.

Gearastan Àird nan Saor: faidhle fiosrachaidh

An dèidh Cùil Lodair, dhealbhaich feachd an riaghaltais gearastan gu tur ùr, gus a dhol an àite a' ghearastain a bha ann an Inbhir Nis, air làrach ùr ann an Àird nan Saor air bruaichean Linne Mhoireibh. Ach mun àm a chaidh a chrìochnachadh ann an 1769, bha sìth air Ghàidhealtachd aon uair eile. Bha dreuchd ùr aig Gearastan Àird nan Saor mar àite fastaidh is trèanadh dhan arm.

- B' e am pròiseact togail a bu mhotha a bha a-riamh air Ghàidhealtachd.
- Chaidh a dhealbhadh leis an Lieutenant-General Uilleam Skinner agus a thogail le dà ghinealach den teaghlach ailtirean ainmeil, Adam.
- Bha rùm ann airson còrr air 2000 neach agus tha magasain ann nach gabh a spreadhadh le bomb, ceallan prìosain, taigh uachdarain, bùthan-obrach, seapal, caladh, prìosan agus cladh chon!
- Tha am muir ga chuairteachadh air trì taobhan – agus chithear leumadairean-mara sa mhuir san là an-diugh.
- Tha am prìomh bhalla a-muigh còrr air 1km a dh'fhaid agus chleachd còrr air 70 gunna a bhith air.
- Bhathar ga thogail fad còrr air 20 bliadhna.
- Chosg e £200,000 – barrachd 's na bha ann an GNP Alba ann an 1750! Bha seo a dhà uimhir ris a' bhuidseat a bha ann o thùs agus tha sin luach £20 millean ann an airgead an là an-diugh.

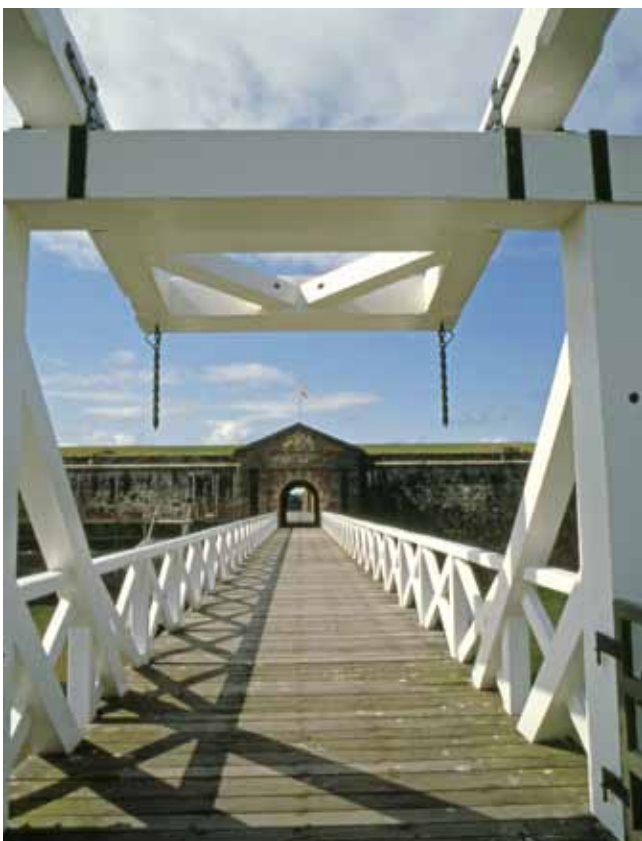
**Cleasaiche
sgeadaichte
mar shaighdear
a' Chòta Dheirg**

Ballaichean Dìon aig Gearastan Àird nan Saor

Tha Gearastan Àird nan Saor fhathast air leth driùiteach.

A' phrìomh dhrochaid aig Gearastan Àird nan Saor.

Seòmair-feachda ath-leasaichte ann an Gearastan Àird nan Saor.

Beatha saighdeir

Cò ris a bha beatha nam fear a bha a' sabaid ann am blàir agus tuasaidean Ar-a-mach nan Seumasach coltach? Dè an seòrsa beatha a dh'fhàg iad air an cùl? An robh àite dha na boireannaich sna tachartasan sin? Tha an earrann seo a' coimhead ri beatha an fhir a bha a' sabaid ann an àm sìth is ann an àm cogaidh – agus ri beatha cuid de bhoireannaich làidir!

Beatha mar saighdear a' Chòta Dheirg

Bha an arm a bha air dùbhlán a thoirt do na Seumasaich ann an 1689, 1715, 1719 agus 1745 air a dhèanamh suas de shaighdearan proifeiseanta. Bha iad air roghnachadh a dhol dhan arm agus bha iad a' faighinn am pàigheadh airson sin a dhèanamh. B' e luchd-àiteachais bochd no luchd-fighe gun obair a bha ann am mòran dhiubh, is iad a' coimhead airson beatha a bheireadh iad a-mach às a' bhochdainn agus an obair shàraichte a bha an cois beatha air an tuath san 18mh linn.

Dh'fheumadh an fheadhainn a bha airson a dhol dhan arm a bhith eadar 17 agus 45 bliadhna a dh'aois, a bhith co-dhiù 5 troigh is 4 òirlich a dh'àirde, nam Pròstanaich – agus, gun cheist sam bith, fireann. Cha robh na saighdearan cumanta a' faighinn mòran pàighidh – eadar 2sg agus 8sg san là. Bhithte a' toirt cosgais am bidhe, an deoch, an uidheim, an aodaich is eile a-mach às am pàigheadh seachdain, agus cha robh mòran air fhàgail aig an t-saighdear airson a shàbhaladh no a chuir dhachaigh gu theaghlach.

B' e saighdearan coise a bha sa mhòr chuid de shaighdearan, fir a bhiodh a' coiseach agus bha air an trèanadh gus musgaidean a losgadh. Bha cuid eile air an trèanadh gus artailearaidh obrachadh – canain no gunnaichean mortair, agus bha cuid eile air an trèanadh airson a bhith a' falbh air eich. Bha cuid eile nach biodh a' sabaid ach aig am biodh dreuchdan cudromach eile mar drumairean no luchd-giulain bratach an rèiseamaid.

Bha Caisteal Corr Gàraidh na ghearastan gnìomhach.

The Drumbuie Collection, Edinburgh, Scotland/The National Trust for Scotland

Saighdear Gàidhealach ann an seirbheis an riaghaltais bho 1757. Mothaich dha na litrichean 'GR' air a bhaga, a' comharrachadh a dhìlseachd do Rìgh Seòras – Georgius Rex.

Àite-fuirich is loidsidh

Bhiodh saighdearan a' còmhnaidh ann an gearastain no dùin. Dh'fhaodadh mu dheichnear a bhith ann an seòmraichean-feachd le dithis anns gach leabaidh. Chithear ath-chruthachadh de sheòmraichean mar sin ann an **Caisteal Corr Gàraidh** agus **Gearastan Àird nan Saor**. An uair a bhiodh iad an sàs ann an iomairtean, mur robh gearastan no taighean-feachd oifigeil rim faotainn, bhiodh na saighdearan a' fuireach ann an dachaighean – uallach air leth air coimhearsnachdan. Aig amannan eile, nam biodh iad a' gluasad mun cuairt, bhiodh iad a' cadal ann an teantaichean.

Anns na gearastain bhiodh cuibhreann làitheil aig na saighdearan de:

- 1 ½lb aran
- 1lb feòil – a' gabhail a-steach cuideam chnàimhean no smaotrach
- ¼ galan leanna

Bhiodh iad ag ullachadh am bidhe fhèin, is a' faighinn ghlasraich gu h-ionadail gus cur ris an fheòil airson stiùbha a dhèanamh. An uair a bhiodh iad an sàs ann an iomairtean bhiodh a' dèanamh stapag de bhainne is bhriosgaidean.

Aodach agus uidheam

Bha an t-aodach a bhathar a' toirt dha na saighdearan air leth prataigeach. Air casan an t-saighdeir bhiodh briogais chlàimhe is stocainnean agus bha iad sin air an cumail tioram le spad-choisbheart fhada chanabhais. Air a leth àrd bhiodh lèine uime agus peitean fada agus còta mòr clòimh dearg air muin a h-uile càil a bh' ann. Bhiodh ad trì-oireach air na saighdearan cumanta. Aig àm an '45 bha dà rèiseamaid Gàidhealach san airm Bhreatannach agus b' e an t-èideadh traidiseanta Gàidhealach a bhiodh orra. Bhiodh na saighdearan air fad a' faighinn tras-chrios sam biodh bogsa urchraichean agus crios-meadhain air am biodh bèigneid no claidheamh ghoirid. Bhiodh iad a' mèarsadh le màileid chanabhas agus poca air an druim airson an cuibhrinn, agus tiona uisge. Bhiodh muisgeid Land Pattern nan cois, ris an canadh iad 'Brown Bess'. Chì sibh eisimpleirean dhiubh sin ann an **Gearastan Àird nan Saor**.

Beatha teaghlach

Cha robhar airson 's gum biodh na saighdearan pòsta idir, agus cha robh àite oifigeil ann do shaighdearan cumanta a bha pòsta. Bha cead aig aon saighdear a-mach à ceud a bhean 's a chlann a bhith na chois san taigh-feachd, ach eadhoin an uair sin cha robh cùisean uabhasach prìobhaideach oir cha robh ach plaide eadar an leabaidh aca agus càch san t-seòmar-feachd – mar a chithear san ath-chruthachadh de sheòmar-feachd aig **Gearastan Àird nan Saor**. Dh'fhaodadh na mnathan campaichean neo-oifigeil a stèidheachadh taobh a-muigh nan taighean-feachd. Tha e inntinneach faicinn sna dealbhachaidhean airson Taighean-feachd Bhèarnaraigh ann an Gleann Eilg, gun robh àite ann airson bothain airson mnathan nan saighdear agus an teaghlach, is dòcha a chaidh an togail leis na saighdearan fhèin. Ach, a thuilleadh air sin, bhiodh a' chlann a' cadal far am faigheadh iad cothrom.

Bhiodh mnathan nan saighdear a' cosnadh leth cuibhrinn le bhith a' glanadh, a' càireadh agus a' dèanamh obraichean eile às leth na rèiseamaid. 'S iongantach mur robh na boireannaich sin a' cheart cho foghainteach ri an cuid fir, agus cha robh iad a' faighinn ach leth an cuibhrinn. Aig àm iomairt, bhiodh mnathan agus clann nan saighdear a' dol air mèarsa còmhla riutha; agus sna gearastain, tha coltas ann gum biodh na mnathan an sàs, dìreach mar am fir, ann an cur gheall, sabaid, goid agus òl, agus gum biodh iad a' faighinn an t-aon seòrsa peanasachadh leis a' chuipe.

The Royal Collection © 2008, Her Majesty Queen Elizabeth II

Aodach eadar-dhealaichte do rèiseamaidean eadar-dhealaichte ann am feachd an riaghaltais

A' bheatha làitheil

Bhiodh iad a' faireachdainn an tìde fada sna taighean-feachd agus bha iad cruaidh orra mar a chithear sa chlàr-ama seo do shaighdear a bha stèidhichte aig Gearastan Àird nan Saor:

0500	Èirich, dèan do dhleastanasan
0600	Driola – trèanadh ann an cleachdadh armachd msaa
0745	Bracaist san t-seòmar-feachd
1000	Tuilleadh driola
1200	Dinnear san t-seòmar-feachd
1400	Tuilleadh driola
1600	Teath agus air ais dhan t-seòmar-feachd

Reproduced by kind permission of The National Trust for Scotland

Ath-chruthachadh seòmar-feachd ann an Corr Gàraidh

Ullaichte le cead bho Urras Nàiseanta na h-Alba

Beatha mar saighdear Seumasach

Eu-coltach ri saighdearan nan còtaichean dearga, bha fir feachd nan Seumasach san arm leis gun robh iad dileas do chùis nan Seumasach. Ach, ged a bha cuid ann gu saor-thoileach; bha mòran san arm seach nach robh taghadh eile aca. Bha luchd-cinnidh Gàidhealach air an gairm dhan arm le an cinn-cinnidh a bha taiceil do chùis nan Seumasach; bhathar a' toirt air daoine eile a bha nan luchd-màil dùthchail a dhol dhan arm, gu math tric le gunna rin cinn, fo ùghdarras an uachdarain a bha taiceil dha na Seumasaich. Aig àm an '45 thàinig cuid de na feachdan bho thall-thairis – às an Fhraing agus Èirinn, air an cur an sàs le ceannardan fògarraichte a bha taiceil do chùis nan Seumasach. Aig cridhe arm nan Seumasach bha na cinnidhean Gàidhealach. Bha rèiseamaidean air an eagrachadh a rèir stiùiridhean àbhaisteach armailteach, ach b' e an t-eadar-dhealachadh a bu mhotha gun robh iad air an dèanamh suas de dhaoine aig an robh ceanglaichean teachlaich làidir. Gu sònraichte san '45, bha na ceannardan airson is gum bithe a' faicinn feachd nan Seumasach mar bhuidheann strì làidir, cudromach is òrdail agus bha na Seumasaich a' cur mòran ùine seachad a' drioladh agus a' trèanadh. Mar a bha san arm Bhreatannach, bha saighdearan coise agus saighdearan air eich san fheachd – ged nach robh mòran saighdearan-eich aig na Seumasaich, agus bha aig an fheadhainn a bha ann gu saor-thoileach an each fhèin a thoirt leotha. Ged a bha mòran Ghoill nam measg, bha coltas agus caractar gu math Gàidhealach air feachd nan Seumasach.

Aodach

B' e còmhach àbhaisteach saighdear Gàidhealach Seumasach, am fèileadh mòr – pìos aodach clòimhe fada a dh'fhaodadh a bhith air a cheangal mu mheadhan a' chuirp mar fhèileadh, agus an còrr dhan aodach a bhith air a thilgeil thar na guailne gus a bhith na fhleide bhlàth mun chorp. Fon seo bhiodh lèine fhada orra a dh'fhaodadh a bhith air a cheangal le snaim mun ghobhal nam biodh aca ris an fhèileadh a thilgeil dhiubh. Air an casan bhiodh brògan de chraiceann fèidh san robh tuill gus leigeil leis an uisge traoghadh asta; air an cinn bhiodh bonaid gorm de chlòimh, uaireannan le suaicheantas geal a bhathar ag ràdh a bha a' samhlachadh ròs ghil. Bhiodh briogaisean air na saighdearan Seumasach agus mòran dha na h-oifigearan a bhiodh air muin eich agus seacaid ghoirid no còta mòr fada clòimhe.

Paul Sandby – © The Trustees of the British Museum

Reproduced by kind permission of The National Trust for Scotland

Armachd is uidheam

Bha musgaidean aig mòran dha na saighdearan Seumasach, glè thrì a fhuair iad ann am batail. Bhiodh armachd na bu traidiseanta aca mar sgiath – tè bheag còmhdaichte le leathar. Uaireannan bhiodh iad air an sgeadachadh gu brèagha agus spìc sa mheadhan is iad air an ceangal rin gàirdean le lùban. Anns an aon làimh bhiodh biodag aca, sgian gheur, a bhiodh a' nochdadh a-mach bho oir na sgèith. Bhiodh claidhnean aig cuid de na Seumasaich, agus bhiodh daga aig cuid a bhiodh iad a' cleachdadh airson an losgadh faisg air an targaid no airson an nàmhaid a bhualadh mun cheann. B' e prìomh innleachd cogaidh nan Seumasach *an sèars*, far am biodh an fheachd air fad a' dèanamh air an nàmhaid nan ruith, ag èibheach agus a' losgadh am musgaidean agus gan tilgeil air falbh dìreach mus ruigeadh iad an nàmhaid. Bhiodh iad an uair sin a' dol an sàs san annta a' sabaid làmh ri làimh.

Air an rathad

An uair a bhiodh iad a' gluasad mun cuairt, bhiodh na Seumasaich a' siubhal gu luath – gu sònraichte an uair a chaidh rathaidean Wade a thogail air feadh na Gàidhealtachd. – agus cha bhiodh mòran aca nan cois. Cha robh feum aca air teantaichean, oir bhiodh iad a' cadal air an suaineadh nam flèidichean. Cha robh feum aca air còmhach air an casan gus an cumail tioram, oir bhiodh an casan liormach an uair a bhiodh fèileadh orra a' dol thar mhòintich, bhoglaichean is shruthain. Bhiodh cuibhreann aca de mhin-choirce nan sporain gus lit no bonnaich a dhèanamh, agus bhiodh iad ag iarraidh bidhe sna bailtean trom biodh iad a' dol.

© The University of Aberdeen

The collection at Blair Castle, Perthshire

Am Morar Seòras Moireach a' caitheamh èideadh Gàidhealach le armachd traidiseanta an luchd-cinnidh – biodag, sgiath, daga agus claidheamh.

Boireannaich agus Ar-a-mach nan Seumasach

B' e fir a-mhàin a bha a' sabaid air an dà thaobh sna h-iomairtean Seumasach air feadh Alba; tha batail, gearastain, feachdan agus eachdraidh armailteach air a bhith gu ìre mhòr nan nithean sa bheil ùidh aig fir. Tha e glè fhurasta do sgoilearan a bhith a' faireachdainn gur e sgeula a tha seo mu, agus do fhir agus bhalaich. Ach gheibh tidsearan sgileil air dòighean a lorg gus na sgoilearan air fad a bhrosnachadh gus ceangal a dhèanamh ris a' chuspair, agus is dòcha gum biodh e feumail beachdachadh air na dòighean san robh boireannaich an sàs air cùl chùisean aig an àm seo ann an eachdraidh agus na gnìomhan san robh cuid de bhoireannaich ainmeil an sàs. Airson a h-uile boireannach a fhuair cliù airson na rinn iad, is iongantach mun robh mòran eile ann mun deach càil a sgrìobhadh.

Luchd-leantainn nan Campa

Bha pàirt mòr aig boireannaich ann a bhith a' toirt taic dhan dà fheachd. Bhiodh mòran bhoireannaich a' leantainn an cèile an uair a bhiodh iad an sàs ann an iomairt, a' lorg biadh agus fiodh airson teine, a' coimhead às dèidh dhaoine tinn no leònte, a' giùlain bhagaichean agus a' coimhead às dèidh na cloinne. Bha boireannaich eile ann air an robh uallach buanna air an sparradh orra. Bhiodh cuid eile a' faighinn buannachd à gearastan a bhith san sgìre aca le bhith a' stèidheachadh bùth, a' reic biadh agus deoch gus taic a thoirt dhan teaghlaichean an uair a bhiodh am fir air falbh sa chogadh. Bhiodh feadhainn eile a' dèanamh bith-beò bho shiùrsachd.

Boireannaich agus an '45

Rè Ar-a-mach 1745, bhiodh na mnathan a b' uaisle am measg nan Seumasach a' cuideachadh na cùis le bhith a' fuaigheal na suaicheantais gheala a bhiodh air na Seumasaich a bha a' sabaid. An dèidh Chùil Lodair, bha boireannaich a' cur am beatha ann an cunnart le bhith a' toirt fasgaidh do Sheumasaich a bhathar a' sireadh. Fhuair grunnan bhoireannach a bha air taobh nan Seumasach urram ann a bhith a' com-pàirteachadh ann an cùisean ann an dòigh na bu spracaile, agus tha sin air a mhìneachadh gu h-ìosal. Bha càirdean aig a' mhòr cuid de na mnathan sin ann an inbhean àrda agus cha deach am peanasachadh ann an dòigh mòr sam bith an dèidh Chùil Lodair –eu-coltach ri boireannaich chumanta air Ghàidhealtachd a dh'fhuiling gu mòr bhon ionnsaigh a thug Cumberland air dòigh-beatha na Gàidhealtachd.

© National Portrait Gallery, London

Lady Anna Nic an Tòisich – a bha aithnichte cuideachd mar 'Colonel Anne'

Air taobh an riaghaltais ann an 1745 cha robh uimhir de dhòighean ann sam b' urrainn dhaibh a bhith an sàs oir bha an arm ag obrachadh a rèir riaghailtean stèidhichte.

Jenny no Jeanie Camshron à Gleann Deas Àirigh a thog còrr air 200 fear bho chinneadh Clann Chamshroin agus a chaidh leotha gu Gleann Fhionghain an uair a chaidh bratach nan Seumasach a thogail ann an 1745. An dèidh an Ar-a-mach thathar ag ràdh gun do chuir i sgoil air chois do dhilleachdainn an '45.

Charlotte Robasdan, Lady Lude a bha na Seumasach eudmhor a fhuair ainm airson a bhith a' sìor thogail dhaoine airson na feachd Sheumasach. Bha an luchd-màil aice air an sireadh agus bha i a' toirt orra a bhith a' dol dhan arm no chailleadh iad an dachaighean. Bha mòran dhiubh a' ruith air falbh bhon arm, ach bhiodh Lady Lude gan tilleadh air ais agus a' maoidheadh an crochadh nan tilleadh iad a-rithist. Chaidh na h-oidhirpean aice aithneachadh le feachd a' Phrionnsa agus ann an 1746 fhuair i an t-urram a' chiad urchair a leigeil ann an sèist Chaisteal Bhlàir (nach robh soirbheachail) sa Mhàrt 1746.

Lady Anna Nic an Tòisich, a bha aithnichte cuideachd mar 'Colonel Anne', 's a bha pòsta ri Aonghas Mac an Tòisich, ceann-cinnidh chlann Mhic an Tòisich agus Chatain. Bha a fear na bhall den Fhreacadan Dubh a bha air taobh nan Hanoibhèirianach, ach bha taobh aig Anna ris na Seumasaich, mar dhùbhlán da cèile. Coltach ri Lady Lude, chleachd i a suidheachadh gus feachdan a chruinneachadh às leth nan Seumasach. Mar a thuirt fear a bha ag amharc an t-suidheachaidh aig an àm, *'Am boireannach calma, daga na làimh agus airgead san làimh eile, a' dol thar na dùthcha; a' maoidhinn, a' toirt seachad, a' gealltainn agus an ceann chòig là deug thug i ri chèile 600 fear'*. Bha àite aice cuideachd ann a bhith a' sàbhaladh beatha a' Phrionnsa an uair a chaidh ionnsaigh a thoirt air an dachaigh aice anns a' Mhòigh an uair a bha e a' fuireach còmhla rithe. Chaidh a toirt an grèim an dèidh Chùil Lodair ach chaidh a leigeil ma sgaoil goirid an dèidh sin.

Sa Ghearran 1746 chuir e iongnadh air

A' Bhantighearna Skellater gun robh oifigearan nan còtaichean dearga air a bhith a' cur cheistean mu Chaisteal Corr Gàraidh, a bha air a chleachdadh aig an àm sin mar làrach armachd le feachdan nan Seumasach. Chuir i fios anns a' bhad gu na Seumasaich ann an Caisteal Corr Gàraidh agus thòisich iadsan a' cur às dhan armachd agus dhan fhùdar-gunna a bha ann. Gu fortanach, mar thoradh air na rinn i, an uair a ràinig Luchd nan Còta Dearg, lorg iad *'....aon creutair beò ach cat na shuidhe ri taobh an teine....'*

Anna NicAoidh às an Eilean Sgitheanach a bha a' fuireach ann an Inbhir Nis ann an 1746. An dèidh a' bhàil dh'aontaich i gum falaicheadh is gun sealladh i às dèidh, dithis shaighdearan Seumasach a bha air an leòn chun Mhàrt 1747, agus an uair sin chuidich i aon dhiubh faighinn air falbh. A dh'aindeoin brìbearachd agus pianadh, dhiùlt i fiosrachadh sam bith a thoirt do luchd-ceasnachaidh an riaghaltais. Chaidh a mac a ghlacadh is a bhualadh agus chaochail e an dèidh làimh. Faodar an cunntas aice mun seo a leughadh ann an *The Lyon in Mourning*, cruinneachadh de theisteanasan Seumasach a gheibhear air-loidhne aig www.nls.uk/print/transcriptions/index.html

Wilson, Flora MacDonald, Scottish National Portrait Gallery

Flòraidh NicDhòmhnaill – bana-ghaisgeach ainmeil

'S dòcha gur i **Flòraidh NicDhòmhnaill** a' bhana-ghaisgeach as ainmeile de na boireannaich Seumasach agus tha daoine eòlach air an sgeula aice. Às dèidh Chùil Lodair, dh'iarr a co-ogha air Flòraidh am Prionnsa a chuideachadh a' faighinn à Uibhist air ais dhan Eilean Sgitheanach, ged a bha a leas-athair na caiptean ann am feachd an riaghaltais. Fhuair iad a-nall dhan Eilean Sgitheanach gu sàbhailte, am Prionnsa air èideadh mar bhana-sheirbheiseach Èireannach Fhlòraidh, Beataidh Burke; agus a rèir na sgeòil bha e na dheagh bhoireannach fhoghainteach. Lean am Prionnsa air adhart air a shlighe ach chaidh Flòraidh dhan phrìosan. Chumadh i greis ann an Caisteal Dhùn Stafhainis, agus chaidh a toirt a Lunnainn an dèidh sin. Dh'fhàs i ainmeil agus chaidh a saoradh ann an 1747. Rinn i fhèin agus a cèile eilthireachd a dh'Aimearaga agus an uair a thòisich Cogadh na Saorsa sna 1770an thug iad taic don Rìgh Hanobhàirian, Seòras III. Tha carragh mar chuimhneachan oirre ann an Inbhir Nis, agus tha i air a h-adhlacadh ann an cladh Chille Mhoire, san Eilean Sgitheanach.

Mnathan a' leantainn am fir a bha nan saighdearan, a' còcaireachd air an son an uair a bha iad an sàs ann an iomairtean. Am fiosrachadh seo air a thoirt bho ghràbhaladh a' sealltainn campa Seumasach aig Pàirc Holyrood, Dùn Èideann.

Beatha air Ghàidhealtachd: na bailtean

'Shaoileadh tu gun robh am bothan air fad na theine: bha an deathach a' dòrtadh a-mach tron fhiodh 's tron mhullach air gach taobh, agus gu h-àraidh tron doras, nach robh ceithir troighean a dh'àirde. Is ann a bha e mar òcrach le ceò aiste a bh' air a sgaoileadh 's air a càrnadh suas às ùr, an ìre mhath den aon dath, cumadh is meud.'

An Caipitean Burt c.1730

San 18mh linn, bha còrr air leth sluagh na h-Alba a' fuireach air a' Ghàidhealtachd. Bha a' mhòr chuid a' fuireach ann am bailtean beaga, glè thric le mu 30 taigh agus bha iad a' faighinn talamh air màl bhon uachdaran ionadail no bho cheann-cinnidh. Bhiodh e a' toirt seachad na talmhainn do chàirdean mar a phrìomh luchd-gabhail no fir-tac. Bhiodh iadsan an uair sin a' fo-leigeil pìosan beaga fearainn do dhaoine eile. Bhiodh am màl air a phàigheadh ann am bathar no seirbheis airm seach ann an airgead. Tha coltach gun robh 500 neach-màil aig Dòmhnallach na Ceapaich a bha a' sabaid aig Cùil Lodair.

Dachaighean air Ghàidhealtachd

Bha na taighean air an togail gu tur bho stuthan ionadail: stèidh cloiche, frèam fiodha, balla sgrath, clach no caol, clàir le plàstair agus mullach de sgrathan le tughadh air a dhèanamh de fhraoch, bealaidh, luachair no cuilc. Na bhroinn, bha an taigh air a roinn na earrann le clachan-muile air an làr far am biodh na beathaichean, agus seòmar mòr sam biodh an teaghlach. Uaireannan bhiodh an seòmar seo air a bhriseadh suas na sheòmraichean beaga. Cha robh uinneag no similear sa mhòr chuid de thaighean; bhiodh an deathach bhon

Bothan Gàidhealach ath-chruthaichte aig Taigh-tasgaidh Sluagh na Gàidhealtachd

teine am meadhan an làir a' dol suas tro mhullach an taighe. Bhiodh iad a' faighinn blàths bhon teine agus b' ann air a bhiodh iad a' deasachadh a' bhidhe - bonnaich coirce, lit agus brot. Bhiodh leapannan dùinte aig na teaghlachan a bu bheartich; bhiodh càch a' cadal air bobhstairean fraoich. Bhiodh am beagan solais a bhiodh aca a' tighinn bho lampaichean luachrach no coinglean giuthais, pìosan beaga fiodha bho chraobhan giuthais. Rè mìosan an t-samhraidh bhiodh na boireannaich agus a' chlann a' falbh chun mhòintich leis a' chrodh gu na h-àirighean – cruinneachadh de bhothain samhraidh – fhad 's a bhiodh na fir aig an iasgach. Bhiodh toglaichean sa bhaile a bhiodh iad uile a' cleachdadh mar àth gus an siol a thiomachadh, far am biodh am bàrr – coirce is eòrna - air a thiomachadh le teas bho theine mònach.

Bèo air bàrr na talmhainn

Cha robh e furasta a bhith a' siubhal air feadh cuid den Ghàidhealtachd, co-dhiù gus an do dh'fhosgail rathaidean Wade an àirde an dùthaich, agus mar sin dh'fheumadh na Gàidheil a bhith math air dèanamh air an son fhèin. Bhiodh iad a' fàs bàrr a dhèanadh a' chùis dhaibh fèin, agus ag àrach crodh dubh gus an reic, a' dèanamh ìm is gruth - seòrsa de chàis - bhon bhainne, agus a' leigeil na fala às a' chrodh sa gheamhradh. Bhiodh aodach breac is plèine air fhighe gu h-ionadail, agus bhiodh àirneis is uidheam air a dhèanamh bho na stuthan a bha ri làimh – adharc, cabar-fèidh, fraoch, msaa. Bha beatha dhoirbh aca ach bha nithean matha co-cheangailte ris cuideachd – seinn, ag innse sgeulachdan agus a' dannsa, gu h-àraidh an uair a bhiodh iad a' faighinn cuideachadh bho mhac na bracha! Ach chaidh mòran dha na nithean a bha co-cheangailte ri beatha a' chinnidh a' spadadh às sna bliadhnaichean an dèidh nan ciad Ar-a-machan Seumasach: Achdan an Dì-armachaidh ann an 1716 agus 1725 a chuir bacadh air daoine bho bhith a' giùlain armachd agus an Achd Casgaidh ann an 1746 a bha a' toirmeasg do daoine a bhith a' cleachdadh a' bhreacain.

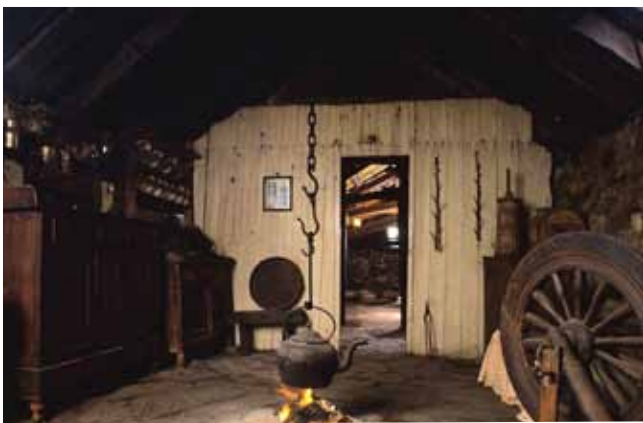

Highland Photographic Archive

Baile a' Bhuilg, faisg air an Aghaidh Mhòir, ann an 1771

Baile Gàidhealach ann an Taigh-tasgaidh Sluagh na Gàidhealtachd

Am broinn taigh dubh Arnoil.

Àitean tadhail

- **Taigh-tasgaidh Sluagh na Gàidhealtachd**, Baile Ùr an t-Slèibh: Faodaidh tu cuairt a ghabhail timcheall air baile Gàidhealach bho thràth san 18mh linn agus am baile is àirighean fhaicinn. Fìor dheagh thuras inntinneach.
- **Taigh-tasgaidh Gheàrrloch, Geàrrloch**: sàr thaigh-tasgaidh ionadail le taisbeanaidhean mu bheatha air Ghàidhealtachd tro na linntean.
- **Taigh Dubh Arnoil**, Arnol, Eilean Leòdhais: taigh dubh traidiseanta Leòdhasach a' toirt deagh thuigse air beatha sna h-eileanan. Ged nach eil an taigh seo buileach aosta, bhiodh taighean dubha san 18mh linn glè choltach ris an taigh seo.

Bha a' chuid bu mhotha den stuth a bhathar a' cleachdadh san taigh air an dèanamh de stuthan ionadail.

Beatha air Ghàidhealtachd: uachdarain agus cinn-cinnidh

Bho chaistealan gu taighean

B' e dachaighean traidiseanta chinn-cinnidh agus uachdarain aig an robh fearann a bha sna caistealan mar **Urchadain, Hunndaidh, Gleann Buichead, Ciosamul air Eilean Bharraigh agus Eigill**. Ach, mu àm an '45, bha mòran a' fàgail nan toglaichean seann fhasanta sin agus a' dol gu taighean na bu mhotha mar Taigh Duff a thog Am Morar Braco sna 1730an, Taigh Chùil Lodair a chaidh a thogail le Foirbeis Chùil Lodair (agus a chaidh a losgadh gu làr goirid an dèidh a' bhlàir) no, fada gu deas ann an Earra-Ghàidheal, Caisteal Inbhir Aora, a chaidh a thogail ann am meadhan nan 1700an mar àite-fuirich Chlann Chaimbeil. Bha na taighean sin air an suidheachadh ann an oighreachdan mòra, gu math tric le deagh ubhal-ghortan, gàrraidhean foirmeil agus eadhoin taighean-gloinne. Tha an earrann seo bho leabhar-cuimhne le Mìcheal Hughes, aon de shaighdearan Chumberland a' dèanamh dealbh air a' mhilleadh a chaidh a dhèanamh air oighreachd uachdaran Seumasach an dèidh Chùil Lodair, agus a' toirt deagh bheachd air dòigh beatha nan uaislean aig an àm ud:

'...Chuir an Diùc còmhlan san robh ceithir cheud fear gu oighreachd Shìm Fhriseil, Mac Shimidh (faisg air a' Mhanachainn) le òrdugh a h-uile càil a ghabhadh a ghiùlain a thoirt air falbh agus a thaigh-còmhnaidh, a bhàthchannan is a h-uile càil eile a losgadh gu làr. Rinn iad sin gu dòigheil. Chaidh mìle botal fion, trì cheud bola min-choirce, mòran braiche agus leabharlann de leabhraichean luach ceithir cheud not an toirt a dh'Inbhir Nis. Chaidh na caraidhean bhradain mhath aige a mhilleadh, agus chaidh am bradan a bha paillt a thoirt chun champa agus a roinn am measg nan saighdearan....'

Bha na cinn-cinnidh air a bhith air an oideachadh gu math tric fada air falbh o dhachaigh a' chinnidh, uaireannan thall thairis, agus bha deagh fhoghlam aca, agus bhruidhneadh iad Beurla cho math ris a' Ghàidhlig agus gu math tric Fraingis cuideachd.

Wright Sir Mungo Murray, Scottish National Portrait Gallery

An Ridire Mungo Moireach (1668–1700) – Gàidheal beairteach agus soifistaiseach

Caisteal Cill a' Chùirn, dachaigh thraidiseanta cheann-cinnidh

Taighean tranga

Bha mòran ag obair sna taighean aig na cinn-cinnidh cudromach gus an cuideachadh le cùisean a' chinnidh. Bhiodh dreuchdan san taigh mar luchd-giùlain an sporain a bhiodh a' dèiligeadh ri ionmhas a' chinnidh, clèirich a bhiodh a' sgrìobhadh, agus bàird, a bhiodh a' dèanamh bàrdachd is a' seinn òrain anns am biodh fiosrachadh mu eachdraidh a' chinn-cinnidh, agus bhiodh iad a' cluiche na clàrsaich. Bhiodh pìobaire aig a' mhòr chuid de na cinn-cinnidh. Agus bhiodh mòran sheirbheiseach aca airson a bhith a' ruith an taighe: còcairean, luchd-grùdaidh, saoir, luchd-nighe, gairnealairean agus mòran eile.

Reproduced by kind permission of The National Trust for Scotland

Taigh Newhailes – dachaigh teaghlach beairteach air Ghalltachd

Caisteal Eigill agus na gàrraidhean brèagha a tha dol air ais chun 16mh linn.

Àitean tadhail

- **Caisteal Eigill** faisg air Breichin anns a bheil gàrraidhean brèagha chun là an-diugh agus a tha a' toirt deagh shealladh air dòigh-beatha nan uachdaran beairteach.
- **Caisteal Urchadain**, ged a tha e na thobhta, tha deagh thaisbeanaidhean san ionad luchd-tadhail mu bheatha sa chaisteal.
- **Taigh Newhailes**, ann am Musselburgh faisg air Dùn Èideann, fìor dheagh thaigh air a chumail mar a bha e agus a' dol air ais gu deireadh an 17mh linn. Gu 1997, b' e dachaigh teaghlach Dalrymple a bha ann, agus b' e aon dhiubh a bha air cùl eagrachadh Murt Ghleann Comhann ann an 1692. Ged a tha e follaiseach nach e dachaigh ceann-cinnidh Gàidhealach a bha ann, tha e a' toirt beachd air an seòrsa sòghalachd a bha aig na h-uachdaran a bha math dheth aig an àm ud, ge bith an ann air Ghàidhealtachd no air Ghalltachd a bha iad.

Taisbeanaidhean ann an Caisteal Urchadain a' sealltainn taobhan eadar-dhealaichte de bheatha ann an caisteal air Ghàidhealtachd.

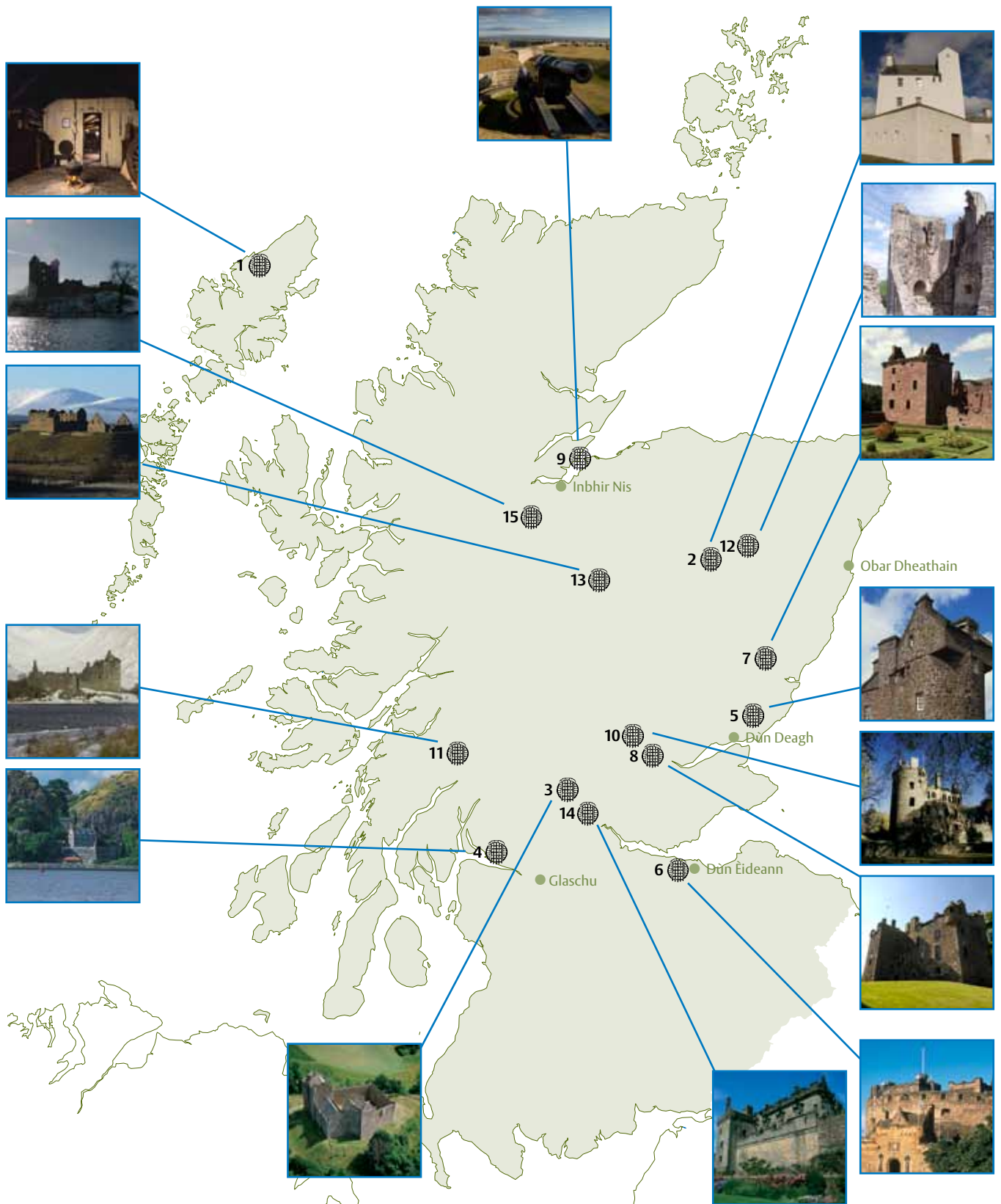

Àitean tadhail

Tha iomadh làrach ann gu am faodar a dhol cuairt san là an-diugh aig a bheil ceangal ri Ar-a-mach nan Seumasach agus mar a chaidh an cur sìos an dèidh làimh. Tha na làraich a leanas fo chùram Alba Aosmhor. Ceist sam bith mu bhith a' dol air chuairt no bucadh, cuir fios gu 0131 668 8793, no cuir fios dìreach chun làraich fhèin air na h-àireamhan fòn aca.

Cothrom cuairtean a luchdachadh a-nuas bho www.historic-scotland.gov.uk

- 1 **Taigh Dubh Arnoil**, Arnol, Eilean Leòdhais. Taigh dubh traidiseanta Leòdhasach a tha a' toirt blas air mar a bha dòigh-beatha traidiseanta eileanach. Fòn 01851 710395
- 2 **Caisteal Corr Gàraidh**, 8 mìle air taobh siar Srath Dheathain air an A939. Caisteal meadhan aoiseil a ghlac na Seumasaich ann an 1746. Chaidh ath-chruthachadh mar ghearastan an dèidh sin. Taisbeanaidhean de mhac-samhail taigh-feachd. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01975 651460
- 3 **Caisteal an Dùin**, An Dùin, 10 mìle air taobh iar-thuath Shruighlea far an A84. Caisteal meadhan aoiseil a bha air a chleachdadh mar phrìosan leis na Seumasaich ann an 1746 an dèidh Blàr Shruighlea. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01786 841742
- 4 **Caisteal Dhùn Breatainn**, ann an Dùn Bhreatainn air an A82. Làrach caisteal àrsaidh. Bunait airson feachdan an riaghaltais bho 1689. Fòn 01389 732167
- 5 **Caisteal Claypotts**, far an A92 air taobh sear Dhùn Deagh. Caisteal on 16mh linn a tha air a dheagh ghleidheadh, a bhuineadh an dèidh seo do Iain Greumach bho Claverhouse, 'Bonnie Dundee'. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01786 431324
- 6 **Caisteal Dhùn Èideann**, Dùn Èideann. Làrach sèist ann an 1689, agus ionnsaigh bho na Seumasaich ann an 1715 agus 1745. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 0131 225 9846
- 7 **Caisteal Eigill**, Eigill, 6 mìle tuath air Breichin air B966. Caisteal meadhan aoiseil a bha air a chleachdadh mar bhunait car ùine le feachdan an riaghaltais ann an 1746. Fòn 01356 648631
- 8 **Caisteal Elcho**, 5 mìle taobh ear-thuath air Drochaid Eireann far an A912. Caisteal on 16mh linn a tha air a dheagh ghleidheadh. Dachaigh, Dhaibhidh, Am Morar Elcho, aon de phrìomh luchd-comhairleachaidh a' Phrionnsa Teàrlaich a bha a' sabaid còmhla ris ann an 1745. Fòn 01738 639998
- 9 **Gearastan Àird nan Saor, Àird nan Saor**, 11 mìle taobh ear-thuath Inbhir Nis. Gearastan mòr a chaidh a thogail an dèidh Chùil Lodair. Mac-samhail de taigh-feachd, taigh-tasgaidh, tachartasan airson sgoiltean, msaa. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01667 460232
- 10 **Caisteal Huntingtower**, taobh siar Pheairt air an A85. Àite-breith a' Mhorar Seòras Moireach, ceannard armailteach nan Seumasach. Caisteal air a dheagh ghleidheadh. Tachartasan airson sgoiltean. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01738 627231
- 11 **Caisteal Caol a' Chùirn**, aig ceann ear-thuath Loch Obha, 2.5 mìle air taobh-siar Dhail Mhàillidh far an A85. Daingneach meadhan-aoiseil cinneadh nan Caimbeulach, a chaidh a leasachadh mar thaigh-feachd sna 1690an. Làrach gun neach-obrach ann.
- 12 **Caisteal Cinn Droma**, 10 mìle taobh iar-dheas air Athfort air an A97. Tobhta caisteil on 13mh linn, daingneach iarlan Mhàrr, làrach cruinneachaidh airson Ar-a-mach 1715. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01975 571331
- 13 **Taigh-feachd an Ruadhainn**, 1 mìle bho Chinn a' Ghiuthsaich. Taigh-feachd air a dheagh ghleidheadh a chaidh a thogail ann an 1719. Glacte leis na Seumasaich ann an 1746. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01667 460232
- 14 **Caisteal Shruighlea**, Shruighlea, far an M9. Lùchairt rìoghail mìorbhaileach, air a neartachadh an dèidh tachartasan 1708 agus fo shèist le na Seumasaich ann an 1746. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01786 450000.
- 15 **Caisteal Urchadain**, Loch Nis, faisg air Druim na Drochaid air an A82. Caisteal meadhan aoiseil a bha fo shèist le na Seumasaich ann an 1689. Cothrom cuairt a luchdachadh a-nuas. Fòn 01456 450551

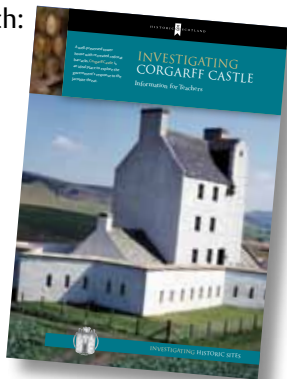

Stòrasan eile

Leabhraichean is foillseachaidhean do thidsearan

Tha Aonad Foghlaim Alba Aosmhor air cuairtean a ghabhas an toirt a-nuas on eadar-lìon ullachadh do thidsearan is sgoilearan, agus gheibhear iad air www.historic-scotland.gov.uk airson nan làrach a leanas co-cheangailte ris na Seumasaich:

- Caisteal Corr Gàraidh
- Caisteal an Dùin
- Caisteal Claypotts
- Caisteal Dhùn Èideann
- Gearastan Àird nan Saor
- Caisteal Huntingtower
- Caisteal Cinn Droma
- Taigh-feachd an Ruadhainn
- Caisteal Shruighlea
- Caisteal Urchadain

Tasglainn Nàiseanta na h-Alba *The Jacobites* NAS/LTS 2004
Fior dheagh phasgan a tha a' rannsachadh adhbhar nan Seumasaich a' cleachdadh stuth bho thasglainn. Tha cùl fhiosrachadh ann, bileagan-gnìomh agus CD le stuth clàraichte. Cuir òrdan gu www.scottisharchivesforschools.org/publications.asp

Chris Tabraham and Doreen Grove *Fortress Scotland and the Jacobites* Batsford 1995

Leabhar feumail is furasta a leughadh mu rathaidean, gearastain agus taighean-feachd a chaidh a thogail mar thoradh air Ar-a-mach nan Seumasaich.

Bruce Lenman *The Jacobite Cause* Chambers 1986
Leabhar-iùil feumail mu Ar-a-mach nan Seumasaich agus an fhòirneart a thàinig às dèidh seo.

Lyndsey Bowditch *Cùil Lodair/Culloden* NTS 2007
Leabhar-iùil an NTS airson faiche Chùil Lodair. Cùl fhiosrachadh feumail agus deagh dhealbhan.

Christopher Duffy *The '45 Phoenix* 2007
Sàr chunntas a tha furasta a leughadh mu thachartasan 1745 agus 1746, a' cleachdadh mòran thùsan fianais ùra.

Stuart Reid *Like Hungry Wolves: Culloden Moor*
16 April 1746 Windrow and Greene 1994

Sàr thùs de dh'ìomhaighean is fiosrachadh mun dà fheachd.

Leabhraichean airson sgoilearan

Allan Burnett *Bonnie Prince Charlie and all that Birlinn* 2006

Scoular Anderson *1745 and all that Birlinn* 2001
Tha sgoilearan dèidheil air an dà leabhar seo, a tha connspaideach agus gu h-iongantach fiosrachail.

Gordon Jarvie *The Clans* NMS Publishing 2005
Leabhar-treòir feumail agus air a dheagh dhealbhadh mu shiostam nan cinnidhean agus beatha air Ghàidhealtachd.

Antony Kamm *The Jacobites* HMSO/NMS 1995
Leabhar-treòir sìmplidh agus dathte mu Ar-a-mach nan Seumasaich agus cùl fhiosrachadh mun deidhinn.

D K Broster *Flight of the Heron* Lomond Books 1990
Sgrìobhte ann an 1925, seo a' chiad leabhar de thrì mu Ar-a-mach nan Seumasaich. Beothail agus dràmatach, dh'fhaodadh cuid de dh'earrannan a bhith freagarrach airson an leughadh a-mach do chloinn.

Prògraman Tbh/DVDan

Battlefield Britain: The Battle Of Culloden 1746 – DVD de sreath BBC le Peter Snow agus a mhac Dan Snow. Sgrùdadh den làrach agus de na tachartasan a thachair ron bhlàr. Deagh fheum de 'agallamhan' ri saighdearan bhon dà thaobh agus de dh'ìomhaighean air coimpiutair de ghrunna de na blàir a bha sa chòmhrag.

BBC Scotland *Around Scotland: The Jacobites*. Tha an t-sreath seo sa bheil trì pàirtean do sgoilearan aois 9–14 agus a' sgrùdadh sgeula an '45. Tha a' chiad phàirt a' coimhead ris an sgeula bho thaobh an riaghaltais, an dàrna pàirt bho thaobh nan Seumasaich agus tha an treas pàirt a' coimhead ris an dòigh sa bheil luchd-eachdraidh a' mìneachadh nan tachartasan agus an làraich an-diugh.

Reproduced by kind permission of The National Trust for Scotland

Làraich-lìn

www.nts.org.uk/Culloden/Learning/resources.php

Stòras feumail do thidsearan a tha an dòchas a dhol cuairt gu làrach-blàir Chùil Lodair. Gheibhear ann cuairtean mun ionad luchd-tadhail, faiche a' bhlàir agus Stòr-banca le dealbhan on là an-diugh, mapaichean, cunntasan agus dealbhan de dh'ath-chruthachadh a dh'fhaodar a luchdachadh a-nuas.

www.bbc.co.uk/scotland/education/as/jacobites

Làrach-lìn BBC Scotland *Around Scotland: the Jacobites*. An làrach-lìn a tha an cois an t-sreath tbh a tha a' sgrùdadh Ar-a-mach 1745. Làrach-lìn eadar-ghnìomhach bheothail a bhios a' toirt air sgoilearan co-dhùnaidhean a ruighinn stèidhichte air an fhianais a bhios aca.

www.undiscoveredscotland.co.uk

Fior dheagh làrach-lìn a tha a' toirt sealladh farsaing air eachdraidh nan làrach a tha air an ainmeachadh sa phasgan seo, agus deagh thaghadh de dhealbhan de na làraich.

www.nls.uk/print/transcriptions/index.html

Gheibhear air làrach-lìn Leabharlann Nàiseanta na h-Alba dreachd air-loidhne de *The Lyon in Mourning*, cruinneachadh de theisteanasan agus chunntasan mun fhòirneart is droch-dhiol a rinneadh air na Seumasaich, a chaidh fhoillseachadh leis an Easbaig Raibeart Foirbeis an dèidh 1746. Tha mòran chunntasan tiamhaidh agus làidir ann.

www.scran.ac.uk

An *Scottish Cultural Resources Access Network* – SCRAN Tasglann a ghabhas a rannsachadh de stuthan a bhuineas do chultar na h-Alba; mòran nithean agus ìomhaighean co-cheangailte ris na Seumasaich agus grunnan phasgan Pathfinder airson tidsearan.

www.historicscotlandimages.gov.uk

Stòr-dàta a ghabhas a rannsachadh le ìomhaighean de làraich, stuthan agus àitean Alba Aosmhor, a tha feumail airson obair ullachaidh a dhèanamh le sgoilearan.

www.ltscotland.org.uk/scotlandshistory

Stòras feumail de stuth ionnsachaidh air-loidhne do sgoilearan.

www.rbs.com/microsites/our-teaching-resources/content/curriculum-for-excellence

Ar Stòras Teagaisg

Tha ar stòrasan a' gabhail a-steach pasgan fiosrachaidh inntinneach le gnìomhan a bhios a' coimhead ris an àm a bha grèim aig na Seumasaich air Dùn Èideann ann an 1745, stèidhichte air an stuth a tha ann an tasglann Banca Rìoghail na h-Alba.

Taing

Ùghdar: Elspeth NicAoidh

Deasaiche an t-Sreath: Sue Mitchell

Dealbhadh: The House

Riochdachadh: APS Group (Scotland)

Na Dealbhan © Dlighe-sgrìobhaidh a' Chrùin, air an cleachdadh le cead Alba Aosmhor mur eil neach no buidheann eile air ainmeachadh san teacsa.

© Alba Aosmhor 2010

Alba Aosmhor

Taigh Longmore, Salisbury Place

Dùn Èideann EH9 1SH

lomhaighean Getty

